

Київський національний університет імені Тараса Шевченка
Філософський факультет
Кафедра політичних наук

ПОПУЛІЗМ ЯК ФЕНОМЕН СУЧАСНОЇ ПОЛІТИКИ

Кваліфікаційна робота
зі спеціальності 052 «Політологія»
Освітній рівень «Магістр»

Студентки:

II курсу

денної форми навчання
спеціальності «Політологія»

Гостюніної Катерини Володимирівни

Науковий керівник –
доктор політичних наук, доцент
Петренко Ігор Ігорович

Допущено до захисту:

Завідувач кафедри _____

КИЇВ – 2021

ЗМІСТ

Розділ 1. ОСНОВНІ ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНІ ПІДХОДИ ДО ОСМИСЛЕННЯ ПОНЯТТЯ ПОПУЛІЗМУ.....	5
Розділ 2. РУХИ ТА ІДЕОЛОГІЧНІ ТЕЧІЇ ПОПУЛІЗМУ В США ТА ЄВРОПЕЙСЬКОМУ СОЮЗІ.....	22
Розділ 3. СУЧАСНИЙ ПОПУЛІЗМ ЯК ТЕХНОЛОГІЯ ПОЛІТИЧНОЇ БОРОТЬБИ В УКРАЇНІ.....	52
ВИСНОВКИ.....	71
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ.....	75

ВСТУП

Актуальність теми дослідження. Згідно дослідження The Guardian, за період з 1998 по 2018 років популістські партії, більш ніж в три рази збільшили свою присутність в різних органах влади у 31 європейській країні. Багато закордонних політологів констатують той факт, що останнє десятиліття стало певною мірою “декадою популізму”, про що свідчать референдум щодо членства Великобританії в Європейському союзі; перемога Д. Трампа на президентських виборах в США; перемога популістських партій на виборах в ФРН, Угорщині, Австрії, Італії;

Популізм став нормою не тільки європейської та північноамериканської політики, а також, й української. З моменту відновлення української державності в кінці ХХ століття роль популізму у внутрішній політиці нашої знайшла своє місце. Велике значення відіграло те, що суспільство було не готове відійти від патерна радянської реальності та не змогло повірити, що незалежність сама по собі здатна забезпечити гідне та заможне існування її жителів.

У практичній політиці та академічній сфері виникають питання стосовно причини зростання й “нормалізації” популізму, її місця в категоріальному політичному апараті, а також місця у політико-ідеологічному спектрі.

Метою роботи є комплексне дослідження популізму як категорії політичної науки та ідеологічної норми.

Реалізація поставленої мети зумовила необхідність вирішення наступних завдань дослідження:

- визначити основні теоретико-методологічні підходи до осмислення поняття популізму;
- дослідити рухи та ідеологічні течії популізму в США та Європейському Союзі;
- встановити особливості сучасного популізму як технології політичної боротьби в Україні.

Об'єктом дослідження є феномен популізму.

Предметом дослідження є популізм як категорія політичної науки та ідеологічна норма.

Методи дослідження:

- історичний, який дав змогу дослідити історичну ретроспективу популізму в США та країн Європейського Союзу;

- системно-функціональний, за допомогою якого було розглянуто окремі елементи політичного популізму;

- порівняльний, використання якого дало змогу зробити порівняльний аналіз феномена популізму в США та Європейському Союзі, а також порівняти політичні партії на вміст популізму;

- синергетичний, який дозволив узагальнити вивчення загального змісту, властивостей популізму;

- структурно-функціональний, що дозволив описати вплив популізму на розвиток політичної системи України.

Структуру роботи складають вступ, три розділи, висновки та список використаних джерел. Загальний обсяг роботи становить 81 сторінки. Список використаних джерел нараховує 83 найменування.

РОЗДІЛ 1.

ОСНОВНІ ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНІ ПІДХОДИ ДО ОСМИСЛЕННЯ ПОНЯТТЯ ПОПУЛІЗМУ

Подібно до того, як в кінці минулого століття процеси глобальних демократичних перетворень стали однією з головних тем дискусії стосовно тенденції світового політичного розвитку, з початком нинішнього століття на перший план в цій дискусії все частіше виходить феномен зростаючої хвилі популізму. Особливої актуальності ця проблематика набула у зв'язку з останніми успіхами політики популізму, які вплинули на рішення Великобританії стосовно виходу з Євросоюзу та обрання Д. Трампа президентом США.

У світлі цих подій стає очевидним, що фактор популізму знайшов безпрецедентний для сучасної епохи вплив на світову політику. Розуміння суті цієї тенденції, її реальний масштаб, рушійних сил та політичний потенціал набуває особливого значення для аналізу суспільно-політичних трансформацій в сучасному світі.

При всьому різноманітті академічних робіт, які присвячені проблематиці зростаючого популізму, політична наука демонструє нам деякі труднощі стосовно формулювання загальноприйнятого категоріального визначення цього феномена. Як писав Е. Лакло, “інтуїтивно ми знаємо, про що йде мова, коли називаємо популістськими будь-які рухи або ідеології, проте ми відчуваємо великі труднощі, намагаючись перевести нашу інтуїцію в концепцію” [55, с. 78]. Багатогранність популістських партій та організацій, велика кількість різноманітність форм та цілей їх політичної активності та їх ідеологічна направленість, роблять доволі проблематичною визначення чіткого категоріального апарату, який дозволив би дати однозначне визначення популізму.

Вкрай актуальним є питання термінологічного розмежування, оскільки терміну “популізм” часто протиставляють “радикалізм” або “екстремізм”. Різниця, хоча й іноді здається важко вловимою, проте насправді, лежить на поверхні. Радикалізм та екстремізм лежать поза системного політичного поля, пропонують рішення, які здатні порушити сформований ліберально-демократичний консенсус (екстремізм при цьому лежить за межами не тільки політичної системи, а й правового поля), в той час, коли популізм позиціює себе як органічний елемент політичної системи та прагне прийти до влади шляхом залучення голосів електорату в рамках сформованих демократичних процедур.

Л. Ренсман передбачає, що організації, які спочатку характеризувалися як правоекстремістські, стали відносити до правого популізму тільки після того, як вони отримали значний відсоток голосів на виборах, а сам популізм можна розташувати в “сірій зоні” між правим екстремізмом та націонал-консерватором [14, с. 53]. Однак таке твердження, яке припускає розмивання межі між екстремізмом та правим популізмом, є досить сумнівним, оскільки екстремісти вдаються до неправових методів політичної боротьби, а популісти завжди діють в парламентських рамках. Праві екстремісти, на відміну від багатьох правих популістів, відкидають представницьку демократію як модель, а не тільки окремі демократичні методи. Популісти часто прагнуть трансформувати чинний політичний порядок, не змінюючи політичну систему, та демонструють можливості ідеологічної гнучкості, на відміну від радикалів. Крім того, на відміну від екстремістських груп, популізм передбачає широкі політичні програми, які здатні об'єднати інтереси різних соціальних груп.

Залишається відкритим питання про те, що таке популізм. Проблема визначення природи популізму в сучасній політичній науці отримала назву “ideology-strategy problem”. Більшість дослідників схильні вважати, що термін “популізм” зародився в США та деякий час асоціювався з певною політичною силою яка не була пов'язана з екстремізмом. У зв'язку з цим,

поняття не несло негативного забарвлення, а саме явище розглядалося в рамках історичного аналізу. Однак в післявоєнній американській політичній науці термін почав набувати негативної інтерпретації. Наприклад, в середині 1950-х років С. Ліпсет висловлював ідею про те, що популізм, “базуючись на ксенофобії та ізоляціонізмі, є загрозою політичного життя в США та є повністю ірраціональний за своєю суттю, протистоїть раціональності яка притаманна ліберальним політичним цінностям” [58].

У англосаксонській політичній думці, важливим етапом розвитку досліджень популізму стала конференція, яка була організована в 1967 році Лондонською школою економіки. За підсумками цього заходу був випущений збірник під редакцією Г. Іонеску та Е. Геллнера “Популізм: його значення і національні особливості”, автори якого, підкреслюють, що в центрі поняття популізму знаходиться “культ народу”, проте, не стали пропонувати єдине вірне на їх погляд визначення, залишивши це поняття багатомірним [44]. Видатний політичний філософ І. Берлін у 1968 році запропонував розрізняти поняття “правдивий” та “брехливий” популізм. Згідно з його думкою, останній є “популізмом без народу” та має розглядатись як технологія мобілізації певних груп для реалізації недемократичних цілей, що дозволяє використовувати до нього термін “демагогія” [40, с. 176-177]. Відомий дослідник популізму М. Канован визначав популізм як “звернення до народу” проти структури влади істеблішменту, домінуючих ідей та цінностей суспільства [41, с.18]. Дослідник також розділяв популізм на аграрний (фермерський, селянський і інтелектуальний) та політичний (популістську демократію, популістську диктатуру, реакційний популізм і популізм політиків).

На думку соціологів з Гарварду Н. Гідрона та Б. Боніковські, сучасна англосаксонська політична думка визначає термін “популізм” у таких трьох напрямках: як ідеологія, як певна протидія (дискурс) та як політична стратегія [49, с. 5-17].

Ще один дослідник популізму К. Мадд дотримується першої теорії та визначає популізм як “вузьку” ідеологію, в рамках якої суспільство слід розглядати як розділене на дві однорідні групи суспільство яке протистоїть одне одному. В ролі першої групи виступає “народ”, до другої ж групи відноситься “корумпована еліта”, а політика розуміється як прояв “загальної волі народу” [62, с. 543]. Так звана “вузькість” ідеології популізму при цьому полягає в тому, що вона, на відміну від “широких”, “повноцінних” ідеологій (наприклад лібералізму або консерватизму), не пропонує цілісної, несуперечливої та всеосяжної картини світу, сам популізм при цьому здатний комбінуватися з іншими ідеологіями [62, с. 544].

Прихильником другого напрямку виступає К. Хокінс, який визначає популізм як “протидію, яка спрямована проти еліти від імені суверенного народу” [38, с. 96]. Дослідник також наголошує на тому, що популізм в такій конотації являє собою бінарний моральний вимір політичного конфлікту [50].

Відповідно до думки одного з представників третього напрямку К. Уейланда, популізм слід розуміти як “політичну стратегію, в рамках якої авторитарний лідер здійснює свою владу, що ґрунтується на прямій та неінституціоналізованій підтримці великої кількості прихильників, які здебільшого не організовані в конкретні групи” [81, с. 14]. Інші представники даного підходу – К. Робертс та С. Левицькі – пропонують своє визначення: “Популізм – стратегія політичної мобілізації масового електорату авторитарними лідерами, які протистоять політичному або економічному істеблїшменту від імені “народу” [57, с. 7].

Особливий інтерес стосовно тематики популізму в сучасній англосаксонській політичній науці пов'язаний з успіхом референдуму про “Brexit” та перемогою на президентських виборах Д. Трампа [77]. Цікавим є те, що в США особливою популярністю користується правий популізм, оскільки лівий не відіграє такої значної ролі [35, с. 56]. Така ситуація пояснює інтерес англосаксонської наукової спільноти саме до вивчення

правих популістів. В основному дослідження англо-американських вчених зосереджені не лише на виробленні визначень поняття популізму та правого популізму, але й на пошуку факторів та причин, які впливають на електоральний успіх подібних політичних сил. Серед них особливо виділяють невдоволення глобалізацією, міграцію, економічні зміни, політичний елітизм та корупцію [64].

Великий вплив на вивчення феномену популізму відіграє німецька політична наука. У зв'язку з останніми подіями у цій країні ми спостерігаємо стрімке збільшення електоральної симпатії стосовно популістських партій, отже цінність таких досліджень суттєво зростає. У сучасній німецькій політології такі дослідження довгий час залишалися під впливом націонал-соціалістичного минулого країни. Як зазначає ряд німецьких дослідників, зокрема професор Берлінського університету Г. Мюнклер, націонал-соціалізм по суті користувався популістськими методами та мав відповідні елементи [63, с. 51]. “Фольксгемайншафт”, або ж “народна єдність” яку проголошували нацисти, містила в собі характерні риси популістського проекту, що приваблювало широкі народні маси [63, с. 52]. У зв'язку з історичною спадщиною, як зазначає Ф. Декер, в Німеччині термін “популізм” має швидше негативний характер [63, с. 22].

Варто відзначити, що в сучасній німецькій політології як і в англосаксонській, не існує єдиного і всеосяжного визначення популізму. На думку Д. Нолена, популізм – це “поняття, що має велику кількість значень та дуже різні оцінки” [63, с. 24].

У період з 1970 по 1990-і роки, німецькі дослідники зробили дуже важливий крок в розвитку теорії популізму. Зокрема, К. фон Байме та У. Бакесу вдалося провести межу між поняттями популізму та екстремізму, оскільки в той час популістські партії прирівнювали до неофашистських. Після 1945 року, на думку К. фон Байме, відбулося три етапа розвитку партій на правому та радикально правому політичному спектрі. В межах першого етапу з'явилися маргінальні неофашистські організації, під час другого –

домінували так звані “прогресивні” партії, а в рамках третього етапу сформувалися сучасні популістські партії, які не мають відношення до екстремістських організацій [79, с. 2-17]. К. фон Байме визначив, що між сучасним популізмом та правим екстремізмом все більш чітко простежуються відмінності: одними з основних ознак правих екстремістів є антиамериканізм та антисемітизм; праві екстремісти відкидають представницьку демократію, в той час, як популісти негативно ставляться лише до деяких “демократичних методів” [79, с. 18].

Схожої думки дотримувався У. Бакес, який в рамках своєї теорії провів чітку межу між популізмом та екстремізмом. Розглядаючи правопопулістські партії, він запропонував для більшої методологічної точності стосовно них використовувати термін “націонал-популістські протестні партії” [39, с. 7-17].

З появою політичної партії “Альтернатива для Німеччини” (AfD) у 2013 році та її успіху на парламентських виборах у 2017, у ФРН зростає інтерес до вивчення правого популізму. У німецькому науковому товаристві у зв'язку з цим починається тенденція до більш негативного трактування цього поняття. В рамках дискусії про вплив популізму на демократію сучасні дослідники німецької школи також швидше схиляються до визнання його негативної ролі. Цікавою є теза В. Патцельта, який схарактеризував популізм як “потворного брата прекрасної дівчини, на ім'я Демократія” [21, с. 16]. Німецький дослідник популізму К. Грабів також визнає, що поняття “популізм” став багато в чому зовнішньою характеристикою політиків, які використовують відповідні методи в політичній боротьбі. Політолог визначає популізм як політичну течію, яка претендує на особливе становище в питаннях реалізації інтересів народу, що несе в собі елементи мобілізаційної стратегії [4, с. 64].

Ще один представник німецької школи Я. В. Мюллер формулює наступне визначення популізму: “особливе моральне уявлення про політику, спосіб сприйняття політичної дійсності, що передбачає моральну чистоту та

внутрішню однорідність народу, яке протистоїть корумпованій еліті” [14, с. 24]. Дослідник переконаний, що дане явище не коректно застосовувати в контексті ліберальної демократії.

Політологи Х. Функе та Л. Ренсман вважають, що сучасний правий популізм можна характеризувати як помірну форму правого екстремізму. Дослідники визначають популізм за допомогою наступних основних ознак: використання етноцентристських, антисемітських або націоналістичних елементів; відмова від будь-яких проявів ліберальної демократії; антиелітарна позиція проти “панівного політичного класу” та заклики до створення “громадянської демократії” [14, с. 76].

Всупереч негативній оцінці явища з точки зору демократії, німецькі дослідники в цілому визнають об'єктивну природу електорального успіху популістських партій, та виділяють в якості основних причин її популярності кризу представницької демократії, збільшення кількості мігрантів та зростання безробіття. У зв'язку із нарощуванням впливу популістських партій зусилля багатьох представників німецького політологічного товариства зараз спрямоване на прикладні дослідження стосовно цього явища.

В більшості люди звикли розуміти популізм не як самостійну ідеологію, а як стратегію політичної боротьби, певний образ дії, заснований на протиставленні “еліти” “народу”, яка має низку специфічних рис. Однак в науковому дискурсі також присутня і думка, що популізм слід вважати фрагментарною (тобто не тотальною) ідеологією. Значний внесок в таке розуміння популізму та його “реабілітацію” в ідеологічному спектрі вніс російський політолог Г. Мусіхін. Він вважає, що популізм обмежений логікою власного використання, емпірично та ситуативно проявляється ідеологією, яка схильна доповнювати інші ідеології. Схожої думки дотримується й П'єр-Андре Тагієфф, який називав популізм “черевичком Попелюшки” який суспільство приміряє до різних партій та ідеологій [65].

К. Мюдде та М. Фріден запропонували для популізму термін “ідеологія з поміркованим центром” (thin-centered ideology). М. Фріден обґрунтував цей термін тим, що ідеологічна база популізму не містить повного або широкого діапазону концепцій та політичних позицій, які можна знайти в ідеологічному спектрі, та паразитує на тих ідеологіях, які не приймають її [65]. При цьому існує й протилежна точка зору, згідно з якою популізм не позбавлений ідеологічної основи, а навпаки перенасичений нею, уособлюючи консенсус основних ідеологічних сімей. Деякі дослідники говорять про те, популізм уособлює загальну ідеологічну основу колишнього ліберально-консервативно-соціалістичного змісту.

Надзвичайно цікава точка зору нідерландського політичного соціолога Мерейна Ауденампсена, який вводить популістський дискурс в контекст теорії фреймів, яка була розроблена Чарльзом Філлмором. М. Ауденампсен вважає, що популізм – це лише “особлива форма фреймінгу”, яка ґрунтується, в першу чергу, на народній волі [70]. Ч. Філлмор визначає фрейми як особливі уніфіковані конструкції; М. Ауденампсен розуміє їх як певні “ментальні рамки, відповідно до яких люди організують свій щоденний досвід та конструюють світогляд” (популізм розуміється як одна з ідеологій). Таким чином, в рамках популізму, відбувається рефреймінг ідентичності політичної спільноти, переважно шляхом негативної ідентифікації.

Значний вклад в осмислення популізму зробила теорія політичних міфів Рауля Жирардо. Дослідник визначає політичний міф як “легендарне оповідання”, яке “виконує пояснювальну функцію, допомагає зрозуміти сьогодення, перетворити хаос фактів і подій в струнку і логічну картину” [72]. Він виділяє чотири міфи які утворюють систему: міф про змову, міф про золотий вік, міф про рятівника та міф про єдність. Оскільки популізм не має яскраво вираженої власної ідеологічної бази, йому доводиться спиратися на засадничі політичні міфи. Серед цих чотирьох міфів ми й справді можемо знайти основи популістської риторики: змова еліт, повернення до “золотого

віку”, рятівник — харизматичний лідер (за М. Вебером) і, нарешті, гомогенний, єдиний народ, волю якого висловлює популіст.

Цікаву природу популізму та його теоретичне осмислення, розглядає австралійський політолог Б. Моффіт, у своїй праці “Глобальний розвиток популізму”. Б. Моффіт склав список з 29 політиків-популістів, ґрунтуючись на роботах дослідників цієї теми (кожен популіст повинен був згадуватися не менше, ніж трьома дослідниками). Цей список був емпіричною базою, за допомогою якої Б. Моффіт доводив свої тези, апелюючи аргументами політичної практики цих популістів. За допомогою цих даних дослідник визначає декілька підходів до визначення популізму. Подібно до соціологів з Гарварду Н. Гідрона та Б. Боніковські, він визначає такі 4 підходи:

- Ідеологія – такий популізм характеризується як ідеологія з помірним центром, яка може “приєднуватися” як до лівої, так і до правої ідеології. Автор наголошує, що за таким підходом популізм можна використовувати в емпіричних дослідженнях. Найчастіше з цієї позиції феномен популізму досліджують вчені з Європи та Північної Америки;
- Стратегія – популізм який здійснюють “сильні” лідери без посередників (у вигляді інститутів). За такого підходу можна чітко визначити персоналії яким характерний популізм;
- Дискурс – такий підхід допомагає налаштувати народ проти еліти;
- Політична логіка – популізм в основі якого лежить антагонізм як основа вимог певних груп [34].

Головна теза Б. Моффітта полягає в тому, що нам слід переосмислити поняття популізму, оскільки він сильно змінився за останні роки всередині швидкого мінливого політичного та медійного ландшафту. Крім того, автора не влаштовує географічна обмеженість досліджень популізму, він вважає, що дослідникам слід приділяти увагу цьому феномену не лише на Західній Європі та Америці, а й в країнах Азії, Африки та Океанії.

Дослідник пропонує розглядати популізм як певний політичний стиль, який він визначає наступним чином: поєднання втіленої та символічно опосередкованої (mediated) практики (performance), яка використовується в політичному контексті та тягнеться від управління (government) до повсякденного життя. Таке визначення здається доволі широким, проте воно містить в собі усі головні міркування Б. Моффітта, які він висловлює й обґрунтовує у своїй книзі.

Своїм головним завданням автор ставить “перевизначення” популізму, так, щоб це явище можна було вивчати, в різних частинах світу. Популізм, на думку Б. Моффітта, це не річ, а процес. Саме тому його слід визначати в термінах які характеризують дію. Найважливішою складовою популізму, за Б. Моффіттом є те, що він опосередковується за допомогою медіа (mediated). Б. Моффітт присвячує взаємодії популізму і ЗМІ багато уваги та акцентує на нещодавні емпіричні дослідження з цього приводу [25]. Автор говорить про те, що сучасні дослідження концентруються на “старих” ЗМІ, ігноруючи при цьому нові медіа, зокрема соціальні мережі. Саме вони, на думку Б. Моффітта, ідеально підходять для популістів, оскільки прекрасно поєднуються з вмістом та оформленням того меседжу, який несуть популісти. При цьому, Б. Моффітт заперечує поширену думку про те, що популізм нібито звертається до народу безпосередньо, без посередників. На його думку, такий посередник існує (медіа) і відіграє найважливішу роль.

Дійсно, з Б. Моффіттом складно не погодитись, адже навколо популізму розгорнулася цікава дискусія між політологами, соціологами та філософами. Особливими в цьому розумінні є підходи які предствлені в роботах Ернесто Лаклау та Славоя Жижека. Багато спірних думок було озвучено в ході дискусій, що розвернулися після публікація у 2005 році книги Е. Лаклана “On Populist Reason”. Для початку варто розглянути те, як Лаклан описує популізм в даній роботі.

Новаторство Е. Лаклау полягає у тому, що він надав поняттю популізм позитивного сенсу. З його точки зору в сучасному світі лише мобілізація

пригноблених та маргіналізованих груп за допомогою популізму може зупинити кризу демократичних процесів та поступового зникнення політики в рамках “постполітичного адміністративного управління”.

Згідно з концепцією Ернесто Лаклау, феномен популізму можна відокремити від політичного. Будь-який політичний рух особливо в періоди загострення боротьби за владу буде мати популістські ознаки. Використовуючи термінологію філософа М. Хайдеггера, Лаклау називає популізм онтологічною категорією, тобто таке поняття варто розглядати глибше ніж поняття традиційної економічної, політичної та соціальної боротьби. У своєму аналізі Е. Лаклау використовує формальні критерії визначення популізму, для нього важливо не сам політичний або ідеологічний зміст, а те, за яких умов він проявляється [56, с. 117-118].

Е. Лаклау вважає, що базовою категорією політичної боротьби є – суспільна вимога. У ситуації, коли в суспільстві влада не задовольняє партикулярні вимоги різних груп, виникають передумови популізму. Популістська артикуляція може бути успішно вибудована, якщо партикулярні вимоги різних груп складуться в єдиний ланцюжок та проведуть чітку межу між “владою” та “народом”. В рамках популістської артикуляції виділяється один партикулярний елемент, який втілює в собі загальні вимоги (як приклад Е. Лаклау наводить профспілку Солідарність у Польщі в 80-му році). “Народ” як суб'єкт в таких умовах концентрується на пустих обіцянках, згідно Е. Лаклау. Звідси й випливає розмитість популістських вимог (свобода, гідне життя та велика кількість робочих місць). Розмитість популістських вимог частково компенсується фігурою лідера. Конструюється образ, якому протистоїть народ — влада. Е. Лаклау говорить про те, що популізм не може обійтися без дискурсивного конструювання ворога, будь то “старий порядок”, олігархічна влада чи естеблішмент.

Е. Лаклау стверджує, що одні й ті ж вимоги будуть артикульовані як лівими, так і правими політичними рухами. Вони є об'єктами боротьби. Так,

наприклад він вважає, що боротьба комуністів та фашистів в Італії 1943-1945 роках йшла навколо артикуляції вимог Рісорджименто [56]. У теорії Е. Лаклау популізм — єдина можливість артикулювати суспільні суперечності в сучасному “постполітичному” світі.

С. Жижек доволі критично ставиться до подібного розгляду феномена популізму та зауважив, що надії Е. Лаклау на прогресивну роль популізму є помилковими [83]. Основним запереченням С. Жижека стало твердження про антиполітичний характер популізму. Е. Лаклау не бачить проблем у політичній та економічній системі, а лише в окремому елементі системи який не виконує свою функцію.

На думку С. Жижека популізм проектує об'єктивні соціальні проблеми на псевдоконкретного ворога, перемога над яким відновить баланс та справедливість у світі. Цю тезу можна ілюструвати прикладом з книги Е. Лаклау. З його точки зору англійський чартизм був популістським рухом оскільки “його домінуючим лейтмотивом є — певне соціальне зло, яке становить вроджену сутність економічної системи” [56, с. 90].

С. Жижек справедливо вказує на розмитість кордонів популізму в трактуванні Е. Лаклау. Крім зазначеного прикладу руху чартистів та “оксамитових революцій” у Східній Європі, до популізму Е. Лаклан відносить комуністичні рухи на чолі з Мао Цзедунем, Йосипом Броз Тіто та рух за громадянські права в США символом якого став Мартін Лютер Кінг. Підсумовуючи дискусію яка розгорілась, варто сказати, що популізм розглядали з теоретичного осмислення. Можна припустити, що феномен не є онтологічною категорією та не має в собі політичну основу.

На нашу думку, всупереч тому, що популістські лейтмотиви зустрічалися в різних лівоцентристських та ліворадикальних партіях і рухах, популізм як ідеологія є ситуативним явищем націоналістичних та консервативних політичних сил. Механізм функціонування правоконсервативної, націоналістичної та популістської ідеологій, може бути виявлений за допомогою відмінностей які запропонував С. Жижек.

В рамках теоретико-методологічного розгляду популізму, слід наголосити на його класифікаціях.

П'єр-Андре Тагієфф виділяє “популізм протесту” та “популізм ідентичності”. Перший заснований на протидії одного явища (наприклад підвищення податків), обмежений тематично й локально, швидко сходить нанівець або абсорбується тією чи іншою партією. За певних умов він здатний перейти в “популізм ідентичності”, який своєю чергою спирається на регіональну чи національну ідентичність.

Доволі цікавою є класифікація, яку запропонував український дослідник В.С. Литвин, його позиція виходить за рамки традиційної ліво-правої дихотомії: український дослідник пропонує двухфакторну матрицю, розділяючи популізм на такі сім'ї (радикальний лівий / правий популізм, соціал-популізм, націонал-популізм та центристський / новий популізм). Зокрема дослідник зазначає й про форми популізму (м'який і жорсткий) [9]. Радикальний правий популізм, на його думку, синтезує риси популізму (як політичну технологію), націоналізму, ксенофобії та авторитаризму, а також спирається на досвід організованого націоналізму міжвоєнного періоду; соціал-популізм об'єднує аграрні та маргінальні антиелітистські партії (наприклад Народний союз Естонії, Союз зелених та селян); категорія ж націонал-популізму, на нашу думку, досить розмита й на практиці є скоріше одним з проявів “радикального правого популізму”, хоча П.А. Тагієфф вважає такий термін найбільш коректним.

Особливий інтерес для нас представляє поняття центристського популізму, яке визначається “відходом партій від різних ідеологічних зобов'язань, апелюванням до здорового глузду й раціональним рішенням, запереченням всіх попередніх конфігурацій політичної еліти” [34]. При цьому відзначається, що такі партії тяжіють до соціалістичної та консервативної риторики одночасно. Слід сказати й про класифікацію В.С. Литвина, який наголошує на тому, що партія може рухатись всередині даної категоріальної схеми, особливо ж тенденцією є той факт, що багато партій

робили перехід з “радикального популізму” в напрямку популістського центрризму.

В умовах розмиття традиційної дихотомії “праві — ліві” та створення ситуації подвійної біполярності — протистояння “традиційних системних партій, з одного боку, й антисистемних політичних сил, які оскаржують владу системного мейнстриму, з іншого” [3], доречно говорити про формування особливої партійної сім’ї, яку ми можемо трактувати як правопопулістська. В аргумент згаданої тези Г.І. Вайнштейна про подвійну біполярність можна припустити, що стає актуальною принципово інша типологізація партій: на зміну “право-лівому” спектру приходить об’ємна тривимірна типологізація, яка враховує не тільки традиційні “праві” та “ліві” ідеологічні позиції, а й критерій системності та антисистемності.

Партійні сім’ї – це поняття, яким користувались такі теоретики як М. Дюверже та Д. Сейлем. Найбільш вдала, на нашу думку, спроба концептуалізації була зроблена П. Мейром та К. Мюдде, які запропонували виділяти партійні сім’ї на основі таких критеріїв як походження партій та загальні ідеологічні позиції. Серед авторів, які пропонували наділити правоекстремістські партії статусом окремої партійної сім’ї, варто назвати К. фон Байме та К. Мюдде [59]. Саме про правопопулістські партії пише С. Борншір; проте критерії, з яких він виходить, — антиелітний дискурс та ієрархічна внутрішня структура, треба вважати не зовсім оптимальними, оскільки антиелітний дискурс зустрічається як у лівих, так і у центристів, а внутрішня структура може бути різною. До того ж С. Борншір вважає, що правопопулістські партії - лише підгрупа правоекстремістських партій, що на нашу думку, є неправильним в силу зазначених вище концептуальних відмінностей.

На нашу думку, слід вважати правопопулістські партії окремою партійною сім’єю, перш за все тому що, на основі їх позиціювання в зазначеній тривимірній біполярності, будучи антисистемною за визначенням,

вона поділяє популістську стратегію досягнення електоральних успіхів та ряд ключових ідеологічних позицій.

Серед специфічних рис, властивих популізму, поряд з вищезгаданими ключовими властивостями, нідерландський дослідник Кун Фоссен згадує конспірологічність, “народну” риторику (при якій популісти прагнуть показати, що вони частина “простого” народу, а ніяк не представники “злої корумпованої еліти”), волюнтаристський підхід до розв’язання проблем, перевагу методів прямої демократії та харизматичного лідерства [80]. З визначень Я. Мюллера та К. Мюдде, наведених на початку глави, слід також виокремити такі ознаки: інтерпретація народу та еліти як гомогенних та антагоністичних категорій з акцентом на народний суверенітет. Карін Прістер вказує на антиелітаризм, вороже ставлення до державних інститутів, прагнення до поляризації та персоніфікації політиків [67].

Львівський політолог А. Романюк вказує поміж ознак популістської партії також універсальність програми (спрямованої на різні соціальні групи, без виділення специфічної аудиторії), лідерський тип партії, який поєднується з обмеженістю внутріпартійної демократії, гіперболізацію соціальної спрямованості передвиборчих обіцянок [33]. Я. Ягерс та С. Валgrave стверджують, що “популізм завжди звертається до народу та виправдовує свої дії самоідентифікацією з народом; він ґрунтується на антиелітарних настроях й розглядає народ як монолітну групу без внутрішніх відмінностей [53].

Пол Таггарт виділяє в особливу групу “новий (правий) популізм”, в центрі уваги якого знаходяться питання імміграції, податків, злочинності та націоналізму. Вчений також вказує на само обмежувачі, закладені в популістській риторичі. Люди які протистоять інституціоналізації та еліти, самі в разі успіху стають частиною інституціоналізованої еліти, оскільки популісти найчастіше демонструють нездатність до ефективного розв’язання державних проблем. П. Таггарт виділяє п'ять рис, характерних для популізму як ідеального типу: ворожість до представницької політики,

самоідентифікація з хартлендом — ідеалізованої концепцією спільноти, відсутність будь-яких ключових цінностей, реактивність стосовно кризи [74].

Беньямін Де Клейн вводить важливе для нас поняття “транснаціонального популізму”. Саме “транснаціональний популізм” виводить концепти гомогенного народу та гомогенної еліти на глобальний рівень. При цьому необхідно відрізнити його від поняття “міжнародний популізм”, яке не навантажено специфічними особливостями й всього лише об'єднує національні популістські партії [43].

Нідерландсько-американський політолог Кас Мюдде вважає, що правий популізм характеризується поєднанням звичайного популізму з нативізмом (пропаганда гомогенного розуміння нації та відторгнення елементів, які вносять гетерогенність) та авторитаризмом (перевагу жорстко керованого суспільства). В якості характерних рис популізму в цьому трьох шаровому ядрі нідерландський учений називає бачення суспільства розділеним на дві гомогенні групи, які протистоять одна одній: корумповану еліту та чесний народ [60].

Принципові відмінності правого популізму від лівого сформулювала К. Прістер. На її думку, лівий популізм ґрунтується на стратегії включення “пригнічених” верств населення в “квазідержави” та не є підконтрольний парламенту, в той час, як правий популізм, навпаки, ідейно спрямований на виключення з єдиного суспільства певних груп (соціальних, етнічних, політичних) та надання права на політичну та соціальну участь лише автохтонному населенню, імовірно гомогенному [66].

Висновки до першого розділу.

Розглядаючи такий складний та багатовимірний феномен як “популізм”, слід відзначити, що в більшості іноземних дослідженнях його трактують в таких конотаціях: як ідеологія, дискурс, стиль та стратегія. Популізм привносить в політику оцінювальний, суб'єктивний елемент, який породжує багато дискусій в сучасному науковому полі. Характерними

ознаками популізму на нашу думку є: універсальність програми політичної сили, лідерський тип партії, гіперболізована соціальна спрямованість передвиборних обіцянок. Бувши лише політичною стратегією, популізм здатний комбінуватися з будь-якими ідеологічними конструктами. У поєднанні з націоналізмом, популізм, який існує в партійному полі, як правило, отримує статус “правого популізму” (проте відповідні партії часто використовують риторику лівого дискурсу в економічній частині своїх програм).

Розглядаючи визначення, які нам пропонують представники англосаксонської та німецької політичної школи, подібностей. Як характеристику популізму як в англосаксонській, так і в німецькій політології виділяється апеляція до “народу” та його “волі”, а також протиставлення народу з “корумпованою елітою”. Як в англосаксонській політології, так і в німецькій помітно зріс інтерес до вивчення популізму, переважно правого. Фокус досліджень в такій ситуації спрямований на виявлення причин, які породжують електоральний успіх правих популістів. Цікаво те, що науковці з США, Великобританії та ФРН в схожому ключі роблять акцент на певних факторах: кризі традиційної демократичної та партійної системи, глобалізації, міграції та культурі.

З відмінностей слід згадати історично різні трактування поняття “популізм”: в США дослідники схиляються до більш нейтрального характеру, тоді як в німецькій політологічній школі з огляду на історичну спадщину країни поняття було переважно негативним. У німецькій політології в дещо більшою мірою, ніж в англосаксонській, зараз з'являються прикладні роботи, які пропонують стратегії боротьби з поширенням популізму. Дану тенденцію можна пояснити тим, що у суспільстві є певні побоювання стосовно перемоги популістів на парламентських виборах у ФРН яка згодом дозволить їм встановити контроль не тільки над законодавчою, а й над виконавчою владою, в той час, як американська система стримувань та противаг запобігає подібний розвиток подій.

Слід зазначити й українську політологічну школу, зокрема таких науковців як А. Романюк, В. Литвин та І. Кіянка. В українському політичному дискурсі популізм виступає не як означення суспільного феномену країн, а як патологія яка демократичного суспільства, яка тягне за собою багато інституційних перетворень.

РОЗДІЛ 2.

РУХИ ТА ІДЕОЛОГІЧНІ ТЕЧІЇ ПОПУЛІЗМУ В США ТА ЄВРОПЕЙСЬКОМУ СОЮЗІ

Зародження популізму в американському політичному житті можна віднести до періоду формування державності в колишніх англійських колоніях у Північній Америці. В основі політичної системи США лежать, як відомо, два різних види демократії: пряма і представницька [47, с.3-4].

Представницька (конституційна) система правління була обґрунтована в роботах Е. Берка та представлена в американській політичній практиці Джеймсом Медісоном, Олександром Гамільтоном, Джоном Адамсом. Вони стверджували, аби забезпечити порядок народного уряду, воля народу повинна бути чітко сформульована через систему конституційних стримувань та противаг.

Пряма демократія, яку відстоював, зокрема Жан-Жак Руссо, представлена Томасом Пейном та, частково, Томасом Джефферсоном. На відміну від представницької демократії, пряма демократія робить акцент на природній досконалості людини. Конституційна система стримувань та

протига, не довіряє “волю народу”, тому що вона могла нівелювати законні прагнення людей.

Американські дослідники в прихильниках представницької та прямої демократії розглядають прообрази лівого та правого крила популізму.

З другої половини XVIII століття по першу половину XX століття американський популізм суттєво еволюціонував. Велике значення в розвитку політичного популізму відіграла діяльність так званих антифедералістів. Їх ідеї стосовно народного уряду передували збільшенню популізму в американській політиці XIX століття. Їх заперечення стосовно Конституції було засновано на тому, що нова Конституція делегувала занадто велику владу національному уряду, яке закінчиться створенням надмірно централізованого уряду, який не буде відповідати інтересам людей. Вони побоювались, що Конституція підпорядкує штати та місцеві органи влади національному уряду. Урядова влада забезпечує свободу тоді, коли це відповідає інтересам людей, і уряд - найбільше відповідає людям, коли залишається децентралізованою владою та є близьким до свого джерела, тобто до людей [73, с. 38-40].

Таким чином, більшість антифедералістів не були прихильниками прямої демократії в стилі Ж. Ж. Руссо, але будували свою політику на довірі до людей, подібно до Т. Джефферсона. Погляди антифедералістів важливі для аналізу популізму в американській політиці, так як представляють один з перших інтелектуальних та політичних концептів Конституції стосовно волі народу.

Цікаво, що Джефферсон, як перший партійний лідер, провів мирним шляхом зміну влади на федеральному рівні. При цьому були дотримані усі правила федеральної Конституції. Таким чином Т. Джефферсон показав, що цілком можна обійтись й без революційного, насильницького перевороту, аби провести зміни федерального уряду. Перемога послідовників Томаса Джефферсона була першим кроком в формуванні “популістського” контексту в американській демократії.

Демократія епохи Ендрю Джексона стала продовженням традиції Т. Джефферсона з його аграрним популізмом. Це зміцнило віру в те, що фермери та чорнороби, звичайні люди Америки, та є основою нації. Ера демократії Т. Джефферсона також розділила думку з аграрним популізмом стосовно того, що великий капітал експлуатує звичайних людини, якщо уряд не гарантує захист їх інтересів.

Аграрний популізм в кінці XIX століття сприяв формуванню популістської партії. Це була партія, яка офіційно й ввела в політичний лексикон США термін “популізм”.

У 1890-х роках популісти стверджували, що фундаментальні економічні та соціальні зміни могли все ще врятувати американську демократію. Соціально-економічний фундамент, які характеризував американську демократію, був замінений міським індустріалізмом з його переважною концентрацією економічної влади. Популісти сперечалися стосовно того, що демократія не могла бути ефективна без повернення до економічного рівності та наділення місцевих громад реальною владою. Незважаючи на активну діяльність, популісти зазнавали невдачі в своїх зусиллях.

За оцінкою американських дослідників, популізм на кінці XIX століття, застосовував ряд традиційних ідей буржуазно-демократичного радикалізму, походження яких йде з часів Томаса Джефферсона, Томаса Пейна та республікансько-демократичних клубів кінця XVIII століття. Можна знайти пояснення, чому найважливіша прогресивна риса популістського руху - його антимонополістична спрямованість. Негативним аспектами діяльності популістів було те, що вони розуміли політичну та економічну ситуацію в країні у спрощеному.

Відомий американський історик Річард Хофстадтер простежив продовження популістської традиції від “Джексонівській ери демократії” та антимонополістичних рухів, до періоду популістських партій. Популізм на

його думку існував і в ХХ столітті, та виражався у почутті провінційного обурення та нативізму [51, с. 63-64].

“Ера прогресивного руху” запозичило багато ідей від популістського руху. Прихильники прогресивного руху зосередили свої зусилля на механізмі прийняття політичних рішень. Подібно популістам, вони прагнули приборкати сконцентровану економічну владу та владу лідерів партій. Зокрема, вони висунули безліч пропозицій стосовно розширення демократичних можливостей [75].

До лідерів Прогресивного руху відносились: Роберт Лафолетт, Хірам Джонсон, Теодор Рузвельт та Вудро Вільсон. Прихильники прогресивного руху були стурбовані, що політичні групи, які діяли як посередники між людьми та їх урядом, спотворили волю народу [51]. Дослідники стверджують, що Нова Прогресивна партія була надзвичайно популістською в своїх ідеях та цілях, визнаючи бажання мас й пропонуючи обіцянки.

Таким чином, подібно до популістів, представники прогресивного руху представляли людську природу, в традиції Жан Жака Руссо та Томаса Пейна. Вони вважали, що сукупність бажань звичайних людей, звільнених від впливу посередників з боку асоціацій, найкраще може забезпечити лише пряма демократія. Вони наголошували на захисті прямої демократії, прямого вибору сенаторів, відкликання, референдуму, тощо.

Як зазначав політолог Майкл Федеричі: “Американський популізм — це продовження традиції Ж. Ж Руссо в уявленнях людської природи та його віри в те, що громадська політика - це дзеркало вільної волі народу” [48, с. 33].

Раніше нами була висловлена думка про те, що в прихильниках представницької демократії можна розгледіти прообрази лівого та правого крила популізму. В популістському русі кінця ХІХ століття спостерігалася наявність різних напрямків, які свідчить про зв'язок найбільш яскравих проявів популістських тенденцій в історії США, та наявності коренів правого й лівого популізму першої третини ХХ століття.

Невеликий екскурс в політичну історію США допоможе зрозуміти американську специфіку правого (та й в цілому) популізму.

З посиленням гніту монополій та трестів дрібні й середні шари фермерів вимагали застосування радикальних заходів приборкання великого капіталу і сміливіше йшли на співпрацю з робочими союзами. Своєю чергою верхівка великого фермерства шукала засоби боротьби з радикалізацією цього руху.

Консервативний напрямок був представлений головою Національного комітету популістські партії Г. Таунбеком, а також Уівер Алленом, які захищали інтереси великого фермерства, виступали проти націоналізації монополій в області залізничної справи і засобів зв'язку, проти “змови” соціалістів популістської партії.

Г. Таунбек вступив в змову з представниками бізнесу та ратував за злиття популістські партії з Демократичною, підтримував ідею “срібного стандарту” в якості єдиної вимоги популістів [8, с. 276-277].

“Поміркований популізм” очолювали І. Доннеллі, У. Пеффер, Т. Уотсон. І. Доннеллі, хоч й погоджувався удмкою У. Д. Брайана, однак, не був активним прихильником злиття з демократами і незабаром став розглядати злиття, як повну поразка руху за реформу. Після 1896 року І. Доннеллі приєднався до популістів - прихильникам “середнього шляху.”

Радикальну течію (ліве крило) представляли Г. Д. Лойд, Е. Беллами. Вони зверталися до середніх, дрібних фермерів, а також до міських дрібнобуржуазних верств населення. Лойд в 70-ті роки виступав критикував монополії з позиції фермерства, та ставив за мету створити більш сприятливі умови для вільної конкуренції без корінних змін соціально-економічного ладу. У 90-ті роки, Лойд почав використовувати радикальні засоби боротьби: встановлення суспільної власності на монополії. Беллами вбачав вирішення проблеми монополій у скасуванні самої капіталістичної власності на засоби виробництва. Звільнення більшості людей мало статися після націоналізації

гігантських корпорацій, в результаті якої піде заміна приватного капіталізму громадським [2, с. 44-46].

Таким чином, розподіл популістів на правих та лівих носило чисто формальний характер, та гарантувався на одній соціальній базі - фермерстві. Часом важко виявити межу між правими та лівими популістами. Оскільки популізм показував сподівання народу, то люди, часто, мали різні погляди на проблеми в галузі економіки, політики, ідеології.

Не всі популісти з числа правих та лівих погоджувалися з політичними проблемами, інституційними реформами, філософськими основами популізму. І правий і лівий популізм поділяв загальні ідеї про природу політики. Праві і ліві популісти дотримувалися віри в те, що суспільна користь реалізується найкраще, коли воля народу не підконтрольна інституціональним структурам.

Таким чином, вони схилилися до підтримки реформ, які підтримувала більшість. Аналогічно вони поділяли уявлення про те, що звичайна людина є добросчесною та розуміє свої інтереси. Обидва типи популізму сумнівалися в політиці великого капіталу та інших елітах, включаючи інтелігенцію й суддів.

Разом з загальними рисами, праві та ліві популісти мали відмінності. Популісти правого крила розглядали уряд, особливо велику централізовану державу, як загрозу традиційному способу життя. Вони вважали, що економічні, моральні та культурні основи Америки знаходяться в небезпеці через повноваження федерального уряду. Ліві популісти розглядали уряд як життєвий інструмент в боротьбі за захист людини від великого капіталу та приватних інтересів. Урядове регулювання, особливо в області інтересів людини, віталось лівими популістами, оскільки інтереси звичайної людини часто були підпорядковані корпораціям.

Популісти правого крила були менш зацікавлені проблемами людей, та приватними проблемами. Вони не дуже переймалися соціально-економічними проблемами, оскільки відхилялися від традиції Жан Жака

Руссо. Іншими словами, згідно правих популістів народна воля виражалася через проміжні асоціації типу церкви, клубу, сім'ї, школи, або бізнесу.

Активізація правих популістів в політиці детермінувалась тим, що їх погляди розглядали несправедливо через їх скептичне ставлення до політичної еліти. Прості працюючі люди розуміють, що повинно бути зроблено владою на шляху прогресу. Еліти - причина багатьох політичних та соціальних проблем. Таким чином, популісти сумнівалися в необхідності існування еліт [68].

У першій третині ХХ століття відбувався розвиток форм прямої демократії, зміцнилися профспілки, задовольнялися суспільні потреби фермерства, ослабла система протекціонізму, (зниження вартості життя), посилилось антимонопольне законодавство, вирівнювалися умови для конкуренції, закладалися основи державного регулювання соціально-економічних процесів. Почалось формування трудового та соціального законодавства.

У той час поділ популістів на лівих і правих було чисто формальним. Праві популісти бачили в уряді загрозу традиційного способу життя через його втручання в економічну, культурну і моральну основу держави. Ліві популісти ж, навпаки, вважали уряд інструментом боротьби захисту інтересів індивіда від великого капіталу. Походження популізму в США було пов'язано з появою демократії та формуванням стабільної політичної системи, а також з розвитком політичного плюралізму.

З 2016 року Сполучені Штати зіткнулися з серйозними змінами в політичній системі, які багато в чому знайшли своє відображення у президентській виборчій кампанії. Під час виборчої кампанії Дональд Трамп часто звертався до підприємців та робив акценти на відродження продуктивної національної економіки, відновлення іміджу і величі США, зміцнення фінансової системи та створення нових робочих місць. Програма Дональда Трампа викликала неоднозначну оцінку у суспільстві. Перш за все це було пов'язано з досить жорсткою позицією стосовно мігрантів,

будівництвом стіни між США і Мексикою, на яку потрібно витратити більше ніж 10 млрд доларів, а також питаннями з безпекою кордонів США, критикою торгових відносин з Китаєм, Японією, Мексикою та реформою охорони здоров'я. Однак в ході дебатів Дональд Трамп вміло обходив гострі кути та завжди на перше місце ставив інтереси виборців конкретного штату, в якому виступав. Найчастіше тези його виступу розходилися з положеннями програми. У 2016 році, під час президентської виборчої кампанії США, інтернет-портал “PolitiFact” проаналізував, заяви Дональда Трампа, та визначив, що 70% усіх заяв розходилися з його програмою [78].

Популізм, в рамках якого політики грають на почуттях простих людей, був основним соціально-політичним трендом 2016 року. Політики-популісти здобули значні перемоги як в Європі, так і в Азії, не кажучи вже про обрання президентом Дональда Трампа в США. Такий розвиток подій викликає побоювання, оскільки, крім маніпуляцій, популісти не пропонують конкретних розв'язання нагальних проблем.

Термін “популізм”, який в XIX столітті означав протест американських фермерів проти банків і залізничних монополій, зараз почали застосовувати для опису почуття злості і відторгнення щодо привілейованих і впливових еліт як в політиці, так і в бізнесі.

Новий популізм переслідує найвищі цілі, він претендує на більше, ніж його попередник. Сьогодні лідери-популісти готові зі щедрістю поширювати ненависть, але дуже ощадливі щодо конкретної політики. Популісти не дотримуються чіткої політичної ідеології, їхні тези мають як і радикально ліві забарвлення, так і радикально праві. Так, Дональд Трамп пообіцяв ввести оплачувану декретну відпустку, а також збільшити розмір мінімальної оплати праці, при цьому він виступає за скорочення податків для багатих і ослаблення законодавства в галузі фінансів і навколишнього середовища. Політична орієнтація не важлива в популізмі, оскільки основна його мета, це маніпуляція почуттями виборців.

На відміну від традиційних консервативних або соціалістичних партій, нові популісти апелюють не до соціально-економічного класу, а до ідентичності та культури. У цільову аудиторію популістів входить будь-який, хто відчуває обмеження з боку глобалізації, хто турбується, що іммігранти відберуть його робоче місце або змінять політичну систему країни.

Якщо раніше протестні сили, такі як рух суфражисток і ранні соціалісти, часто висловлювали ідеї та висували лідерів, які згодом ставали частиною політичного мейнстріму, то нинішні ж популісти інші, вони категорично відмовляють істеблішменту в легітимності, відкидаючи правила гри.

Нові популісти у своїй риторичі завжди зазначають, що вони борються проти поганих еліт. Завдяки такому підходу популісти можуть відносити до цієї групи кого завгодно, не тільки політичну еліту, які відірвані від потреб народу, а й тих, хто йде всупереч з волею цього народу, в тому числі приблизно половину виборців США, які проголосували за Хіларі Клінтон, або 48% громадян Сполученого Королівства, які виступили за збереження країни в складі ЄС.

У травні 2015 року у президентські перегони вступив Берні Сандерс, який спочатку вважався аутсайдером, проте згодом склав серйозну конкуренцію Х. Клінтон. Сандерс називав себе демократичним соціалістом, відстоюючи громадянські та соціальні права громадян, побудувавши свою програму як “народний кандидат” і апелював до робітничого класу. Основний електорат Б. Сандерса складала молодь віком від 18 до 29 років [1]. Кандидат від Демократичної партії сприймався правлячою елітою як своєрідний виклик партії, тому і не отримав підтримки з боку партійного істеблішменту. Насправді Б. Сандерса відрізняє не його політична платформа, яку можна однозначно описати як зміщення Сполучених Штатів до скандинавської моделі соціал-демократії, а полум'яна риторика і радикальні заяви в ході дебатів.

Б. Сандерс відмовив великим корпораціям у фінансування своєї кампанії, заявивши, що приймає виключно приватні пожертвування від виборців, що теж викликало серйозну підтримку з боку громадян. Таку ж тактику він вибрав і для підготовки до виборів 2020 року зібравши рекордну суму на свою президентську кампанію серед демократів. Через два місяці після заяви про участь у виборах 2020 року він зібрав 28 млн доларів [71]. Аналізуючи початок президентської кампанії в США, можна констатувати той факт, що Демократична партія зіткнулася з серйозними проблемами. Одна з найголовніших — кадрова: згідно з опитуваннями 59% виборців хотіли б бачити на чолі партії абсолютно нового кандидата [82]. Друга проблема, яка очевидно завадила, це суперечність на тлі змін ідеологічного курсу демократів. Після появи Б. Сандерса і його ідей демократичного соціалізму число прогресивних кандидатів неухильно зростає.

Агентство “Gallup” зафіксувало, що за останнє десятиліття демократи мають більш позитивне уявлення про соціалізм, ніж про капіталізм: 57% сьогодні мають позитивну думку щодо соціалізму [45].

Зазвичай ліві та праві популісти відрізняються перш за все у своїй риториці. Ліві – критикують великі корпорації та олігархів, праві — етнічні та релігійні меншини.

Запеклий націоналізм і розмови про повернення суверенітету є ключовими компонентами виступу популіста. А також ностальгія за ідеалізованим минулому. Трамп закликав зробити “США знову великими”, а в ЄС лідери популісти стверджують, що християнська Європа знаходиться під облогою мусульманської орди.

Основною проблемою та водночас ознакою “нового популізму” є те, що популісти не пропонують альтернативних рішень соціальних та політичних проблем, а просувають одні лише фантазії. Так, пропозиції Трампа про будівництво стіни на кордоні з Мексикою, заборону в'їзду в США для мігрантів-мусульман, відновлення роботи вугільних шахт і

введення тарифів на китайську продукцію не тільки були нездійсненні, але й призводили до торгової війни з КНР.

Сам феномен нового популізму і його успіх в США у своїй основі має серйозні культурні та економічні зміни, основа яких була закладена ще в 1940х роках і активно розвивалась два останніх десятиліття ХХ ст.

Економічні трансформації в США, що відбулися за ці роки, змінили ціннісну і смислову будову американського суспільства. Саме в цей період ряд високорозвинених індустріальних країн закінчують свій перехід до постіндустріального суспільства, і, що найголовніше, народжується нове покоління громадян зі зміненою культурно-ціннісною орієнтацією. Культурна і смислова надбудова в американському суспільстві, яка мала під собою бажання індивіда брати участь в економіці, забезпечувати свій добробут, починає своє поступове відмирання. Умовне покоління “виробників”, яке жило, керуючись цінностями старої надбудови, починає також відмирати. Поява соціальних гарантій задоволення базових потреб від держави у вигляді допомоги та пільг довершують цей процес відмирання. Нові покоління, які прийшли на зміну поколінням “виробників”, ростуть вже в умовах економічної безпеки та мають певний набір соціальних гарантій від своєї держави. У зв'язку з цим змінюється погляд населення на потреби. Оскільки потреби першої сходинки є вже задоволеними, то відбувається переорієнтування на інший вид потреб, якими є духовні, смислові та ціннісні. Матеріальний успіх знецінюється в очах індивіда, а отримані матеріальні здобутки мають короткостроковий ефект задоволення. Первинним стає якість життя і її свідомість. Дана зміна тягне за собою цілий ланцюжок різних трансформацій поведінки суспільства і зміна оцінки суспільством тих чи інших подій.

Відбувається радикальна переоцінка цінностей, і суспільство входить в стан постматеріалізму. Дану тенденцію переходу виявив Р. Інглхарт ще в 1997 році. Він писав: “Досягнення економічної безпеки населенням країн, першими здійснили індустріалізацію, поступово стало

робити акцент на постматеріальних цінностях, віддаючи пріоритет якості життя, ніж економічного зростання” [64]. Існує і зворотний бік цих економічних змін. І якщо осмислення якості власного життя ще є більш-менш позитивною тенденцією і дозволяє суспільству хоч якось за це боротись, то нові суспільні групи, які сформувалися завдяки економічній безпеці, ізольовані від суспільних процесів.

Суспільство в умовах постматеріалізму стає ідеальним полем для нового політичного популізму, який пропонує суспільству багато в чому нереалістичну смислову картину. Криза даної ситуації полягає в тому, що втрачений загальний ціннісно-смисловий орієнтир для індивіда і суспільства, який рухав суспільство вперед в індустріальну епоху, в постіндустріальну епоху замінюється індивідуальним, який є суто персональним для кожного. Суспільство, яке увійшло в постматеріалізм, з появою індивідуальними формами орієнтації вимагає для свого нормального існування ряд певних економічних умов і соціальних гарантій, будь-який відступ від яких загрожує кризою для всієї системи. Коли суспільство перебуває в такому інертному і нестабільному стані, потрібно шукати рішення, які зберегли б існуючу картину світу. Оскільки нове покоління не вирішувало до цього подібних завдань і не стикалося з такими викликами, відбувається апеляція до історичної пам'яті.

Саме тут новий популізм і починає завойовувати свої позиції. Абсолютизуючи позитивні фрагменти історії, нові популісти апелюють до історичної пам'яті, заробляючи тим самим політичні очки в інертного населення. Яскравою ілюстрацією даної схеми є гасло передвиборної компанії Дональда Трампа: *Make America Great Again*. Суспільству в вищеописаному стані не потрібні успіхи майбутнього і раціональність, йому потрібний той стан його держави, при якому всі необхідні умови для його існування успішно виконуються. Дані умови і їх максимальна функціональність були досягнуті ще перед появою перших постматеріалістів.

Відповідно до цього вкорінене суспільство постматеріалістів віддасть свій голос тому, хто буде завзято виступати за повернення колишньої величі, під яким мається на увазі ідеальний для постматеріалістів стан держави. В результаті ми бачимо, що звична внутрішньополітична повістка США змінюється, вперше за довгий час переміг ірраціональний кандидат, чия кандидатура не була результатом консенсусу політичних еліт та суспільства.

Виходячи з вищесказаного постає очевидне запитання: Як протистояти новому популізму? Доволі цікаві думки висвітлює експерт британського прем'єра Метью Тейлор. Тейлор був стратегічним радником британського прем'єра Тоні Блера та очолював політичний відділ. Він пішов з політики, яка, на його думку, перетворюється в змагання. Метью Тейлор зазначає, що перед нами стоїть ряд серйозних політичних викликів. Перший — це те, що люди приймають рішення керуючись емоціями. Одночасно ті, хто сповідують ліберальні та центристські погляди незадоволені результатами недавніх волевиявлень в Великобританії та США. Ми можемо реагувати двома способами: або бути цинічними та розчаруватися, або ж стати самокритичними. Треба зважитися проаналізувати, де ми помилилися, що зробили не так і що слід змінити [37].

Очевидно, підтримка виходу Британії з ЄС і результати американських виборів показали, що тактика популізму вкрай дієва. Тейлор радить для початку зрозуміти, які дії чинної політичної еліти, яка сповідує прогресивні центристські ідеї, а також членство Британії в ЄС і Хілларі Клінтон, були неефективними. І причини цієї невдачі потрібно обдумати та прийняти.

Неможливо зрозуміти успіху Трампа, не розібравшись, чому американці не сприйняли Клінтон. Тейлор вважає, що виборці не вважали її класичним корумпованим політиком. Вона програла, адже її асоціювали з чинною верхівкою. Коли люди дізналися, що під час публічних виступів вона робила одні заяви, а перед банкірами Goldman Sachs - інші, або коли вона

необережно висловлювалася про прихильників Трампа, саме це стає проявом того факту, що керівна верхівка є далека від народу. Тому коли чинний політиком почне відверту дискусію, то повинен це зробити з позиції самокритики [37].

По-друге, партії повинні виконувати свою першочергову роль. Суть політичної системи багато в чому полягає у відносинах політиків — держави та ринку. Загалом прогресивні сили повинні бути зацікавлені, щоб демократія дійсно працювала.

Варто також звернути увагу, що політична залученість на рівні міста є більш конструктивною, ніж на рівні держави. Протягом наступних десятиліть світ перетвориться в федерації міст [37]. На рівні міста політичні сили не настільки розмежовані за політичною ознакою. По всьому світу мери мають значно більшу популярність, ніж прем'єр-міністри чи президенти країн.

Велику роль у перемозі популістських ідей відіграють соціальні медіа. Вони досягають успіху в багатьох речах — у тому, щоб виражати обурення, організувати масові зібрання. Метью Тейор радить використовувати соціальні медіа, і використовувати їх для того, щоб залучати людей до спільного пошуку розв'язання певної проблеми.

Щоб досягти масштабних змін, треба велика кількість малих змін. Найбільш ефективними є установи, які залучають людей для маленьких справ, які не вимагають занадто багато часу, але є частиною чогось великого, широкомасштабного.

Створюючи нові демократичні інститути, треба, щоб вони були практичними та могли показати та швидкий результат нехай і в чомусь малому, але і піклуватися про довгострокову перспективу. Інакше буде здаватися, що система неефективна. Також важливо, щоб якийсь загальнонаціональний рівень не суперечив тому, що люди роблять на місцях. Дійсно дуже складно щось зробити, ініціювати якусь справу, коли на рівні

держави політика абсолютно протилежна. Так само складно змінити щось у всіх країні без дрібних кроків на локальному рівні [37].

Доволі цікавою є ситуація яка відбувається на Європейському континенті, оскільки в останні роки в країнах Європейського Союзу політологи також констатують присутність у політичному та громадському житті країн такого явища, як популізм.

У 1990-ті роки націоналізм та популізм в країнах Східної Європи стали найбільш актуальними стратегіями в розвитку відносин політичної еліти, та держави, з народом. Націоналізм при цьому виконує й зовнішньополітичну функцію — функцію вираження національних інтересів в процесах континентальної та світової інтеграції. Однак головною сферою самовираження націоналізму та популізму в Східній Європі залишається внутрішня політика.

Крім зростання впливу націоналістичних та популістських закликів, варто звернути увагу на те, що все частіше вони виступають в тандемі. В умовах міжнародно-правової рівності всіх держав в світі, наявності можливостей регулювання конфліктів через міжнародні організації, ліквідації колоніальної та імперської залежності, практичної відсутності міждержавних війн, зростаючі прояви націоналізму стають засобом вирішення внутрішньополітичних проблем та інструментально зближується з популізмом. Обидві ідеології та політичні стратегії одночасно збуджують й експлуатують протестні настрої людей в кризових ситуаціях, відрізняючись тим самим від лібералізму та консерватизму, суперництво й взаємодія яких частіше за все виявляються в стабільних, сталих суспільствах.

Характерно те, що сплеск популізму та націоналізму суспільство вже переживало в другій половині ХХ ст., в тому числі й багато країн західної демократії. Східна Європа, яка йде шляхом наздоганяючої модернізації, мабуть також повинна пережити цей сплеск, слідом за Західною Європою. Проте, популізм у Західній Європі пов'язують найчастіше з праворадикальними громадськими рухами.

У праці У. Альтермата “Етнонаціоналізм в Європі”, була зроблена спроба типологізації популізму:

1. Популістські рухи апелюють, як правило, до народу та простих людей.

2. Популісти виступають проти політичних систем та їх владних еліт, які ніби то захищають людей від можновладців, від великого бізнесу та інших домінуючих структур.

3. Ставлення популістів до держави амбівалентне. Виступаючи за сильну державу, здатну захистити маленьку людину, вони хочуть бачити якомога менше присутності держави в життя громадян.

4. Популізм критикує відчуження. Саме тому популісти проявляють схильність до ідеалізації та прославлення таких спільнот, як село, регіон, нація. Вони ставлять локальне й регіональне, етнічне й національне почуття приналежності вище принципу свободи, створюючи тим самим умови для ксенофобії.

5. Походження популістських рухів пов'язано з сільським суспільством. Однак соціальна мобільність сучасного суспільства призвела до розвитку популістських течій й в містах.

6. Популістські рухи в більшості випадків спрямовані проти інтелектуалів, хоча на чолі самих цих рухів часто стоять інтелектуали.

7. Популізм часто характеризується дихотомічною картиною світу, яка ділить суспільство і його історію на хороше й погане. При цьому добре залишається невизначеним та ідеальним, в той час як погане в більшості випадків конкретизується та персоніфікується.

8. Як правило, в популістському русі центральну роль відіграє харизматичний лідер.

9. Популістські рухи небезпечні для існуючої партійної системи, оскільки найчастіше носять характер радикально-демократичних рухів без специфічного класового відтінку. При низькому рівні організації вони можуть мобілізувати гетерогенних прихильників.

10. Популістські рухи концентруються на декількох спірних аспектах життя суспільства та держави [5, с. 5].

Політичний ландшафт Європи в останні роки зазнає найбільші зміни з часу закінчення холодної війни. Протягом останніх двох десятиліть популістські партії неухильно збільшували свій вплив, нарощуючи своє представництво в національних парламентах по всій Європі. Безпрецедентний “популістський пояс” нині охоплює великий та стратегічно важливий регіон Центральної та Східної Європи, від Балтійського моря до самого Егейського моря.

В Європі праві популістські рухи, які виникли у відповідь на фінансову кризу 2008 року й кризу сирійських біженців, загрожують самому виживанню проекту Європейського союзу. Рішення Сполученого Королівства влітку 2016 року про вихід з ЄС та перемога на виборах Дональда Трампа потрясли багатьох. Але ці події одночасно підбадьорили й популістські рухи по всій Європі, які очолювали Найджел Фарадж в Великобританії, Марині Ле Пен у Франції, Норбертом Хофера в Австрії та Гертом Вілдерсом (який отримав прізвисько “Голландський Дональд”) в Нідерландах. Очевидно, що популізм, особливо правий популізм на даний момент користується популярністю. Статистика свідчить: у 2000 році популістським партіям було віддано в середньому 8,5% голосів. У 2017 році це число становило вже 24,1% [46].

Опитування громадської думки в ЄС показують досить високий рівень підтримки популістських партій у більшості країн союзу, але частка голосів, відданих за них на виборах, помітно відрізняється в більшості країн: 65% в Угорщині (загальна кількість голосів, поданих за “Фідес” та “Йоббік”) до всього лише 5,6 % в Бельгії (“Фламандський інтерес”). У 2014 році Шведські демократи збільшили свою підтримку з 5,7% до 12,9% і, відповідно, кількість місць в Парламенті з 20 до 49. Варто зазначити, що до недавнього часу найбільшими політичними силами в Греції, Угорщини, Італії та Словаччини були популісти. В даний час вони представлені в урядах Фінляндії, Греції,

Угорщини, Литви, Польщі та Словаччини. Греція особливо виділяється на з цього списку, оскільки правляча коаліція складається з популістських партій — СІРІЗА (ліві) та Анеля (праві). Таким же показовим прикладом є Угорщина, де партія влади (“Фідес”), так й основна опозиційна партія — популісти. У Франції “Національний фронт” — друга за величиною партія за результатами місцевих виборів 2015 році, яка збільшила представництво в Національних зборах в 2017 році, а її лідер Марі Ле Пен була одним з ключових кандидатів на президентських виборах у 2017 році [7].

На нашу думку, феномен популізму в сучасній Європі обумовлюється кількома взаємопов'язаними причинами.

По-перше, його можна пояснити розрахунками міграційної політики Європейського Союзу, спрямованої на прийом мігрантів в європейські суспільства. Зокрема, провалом мультикультурного проекту в Німеччині, Франції та Великобританії, які відкрито зізнаються лідерами цих країн. Варто зазначити, що останнім часом, відкинувши політкоректність, журналісти все частіше говорять не про загальну небезпеку, що виходить від мігрантів, а саме про небезпеку з боку мігрантів-мусульман. Концепція мультикультуралізму передбачала мирне співіснування різних культур, перш за все, християнської та мусульманської, що виявилось складним завданням. Якщо універсальним принципом організації політичного життя в Європі до ХХ ст. стала секуляризація, то в мусульманському світі іслам є рушійною силою соціального та політичного життя [11].

Якби парадоксально це не звучало, мультикультурний проект, в основі якого лежав принцип толерантності до іншої культури, показав світу практично повну несумісність деяких мусульманських та сучасних європейських цінностей. У свою чергу, мусульманські громади не можуть в примиритися з західною культурою та європейськими цінностями на кшталт жіночої емансипації або одностатевих шлюбів. Причому, мова йде не тільки про мігрантів, а й про тих, хто вже отримав громадянство в країнах ЄС, але не прийняв разом з ним європейської ідентичності.

На думку колишнього британського прем'єр-міністра Девіда Кемерона, “толерантність, заснована на неутручанні у справи тих, хто відкидає західні цінності, себе не виправдала” [11].

Провал мультикультуралізму в Європі — індикатор нестійкого соціально-політичного стану сьогоденного Європейського Союзу.

По-друге, одним з факторів збільшення популізму стала світова економічна та фінансова криза, яка посилює фундаментальні проблеми в розвитку європейської інтеграції. Її найбільш наочним проявом стала боргова криза країн, що входять в євризону (в першу чергу, Греції, Іспанії, Італії). В цілому ж мова йде про більш глибокі системні кризи ЄС як інтеграційному проєкту та моделі ефективної регіональної інтеграції. Ця криза проявляється, перш за все, в економічній та політичній диференціації всередині ЄС. Серйозний вплив відіграє не ідеальна система валютної та фінансової конструкції при створенні євризону. Гостре невдоволення європейців викликала загроза рецесії, збільшення безробіття та зниження доходів населення, що призвело до різкого невдоволення політикою правлячих партій. Загальноєвропейським феноменом є розчарування у всіх політичних лідерах.

Наслідком другої причини є дефіцит демократичної легітимності, що виявляється в недовірі громадян не тільки наднаціональним структурам і їх механізмам, а й до своїх урядів з її елітами.

З одного боку, цей аспект кризи проявляється в напруженості у відносинах між елітами та звичайними громадянами, які сьогодні не довіряють ні лівоцентристським, ні правоцентристським, ні технократичним урядам. З іншого боку, ця недовіра громадян проявляється до наднаціональних структур та механізмів які вони здійснюють. Якщо громадяни не відчують довіри до своїх політиків, то як вони можуть довіряти бюрократам та технократам з Брюсселя? Як зазначав британський журналіст Тоні Барбер, “сьогоднішня реальність полягає в тому, що економічна криза, незалежно від свого походження, зміщується з потенційно

кризою легітимності європейської політичної системи ... Чим більше боргова криза підриває післявоєнний соціальний контракт сучасної Європи, тим менше залишається довіри виборців до політичної системи, яка розглядається порушником угоди” [12].

І, по-четверте, феномен популізму пов'язаний з міграційною кризою, яка досягнула свого піку у 2015 році, проте відправною точкою якого стала “арабська весна”. Європейський Союз переживає сьогодні наймасштабнішу міграційну кризу з часів Другої світової війни.

Іншими словами, проблеми мігрантів-мусульман, економічні труднощі, які переживає населення в країнах ЄС, неефективність Брюсселя зв'язуються в один тугий вузол, створюючи коаліцію євроскептиків, противників подальшого поглиблення інтеграції. Коли населення знаходиться в постійному стресі через економічні проблеми, невпевненості в особистому захисті, терористичні загрози, злочини, тоді й зростає попит на політиків-популістів, які вміло вловлюють настрої простих людей і обіцяють прості рішення складних проблем.

Сам правий популізм не є чимось новим. Він розвивається близько 30 років у багатьох європейських країнах з різним успіхом. Постає питання, чому їх популярність зросла саме зараз? Справа в тому, що праві популісти виявили гостру проблему, крім звичайного гніву проти іноземців та політичного класу. Страх, що мусульманські іммігранти можуть змінити характер європейського суспільства, глибоко проникає в суспільну свідомість. У багатьох країнах люди стурбовані впливом ісламу. Багато традиції людей, які сповідують іслам, глибоко протирічать сучасним європейським цінностям. І немає ніяких сумнівів в тому, що більшість країн стикаються з серйозними проблемами з інтеграцією іммігрантів у суспільство. Але ці речі самі по собі не пояснюють зміни громадської думки на користь популістських партій. Швидше, це пов'язано з тим, що політична еліта не переконала своїх виборців, що вона в змозі вирішити їхні проблеми.

Риторика та програми популістських партій зазвичай апелюють до ряду важливих питань політики. По-перше, майже всі вони вимагають включити в Конституції країн елементи прямої демократії, такі як референдуми в Швейцарії. З іншого боку, майже всі вони вороже налаштовані до діючих інститутів влади. Вони часто виступають за вкрай обмежувальну імміграційну політику та протекціоністську економічну політику. Найчастіше вони приймають націоналістичну ідеологію та захищають християнські культурні традиції.

Проте популізм має багато проявів, які закріпились в сучасній європейській політичній системі. Одні популістські партії є партіями вкрай правого спрямування, наприклад ультранаціоналістичний “Рух за кращу Угорщину”, інші роблять акцент на скептичному ставленні до єврозони, наприклад “Альтернатива для Німеччини” (АДН), “Рух п'яти зірок” або Партія незалежності Сполученого Королівства (UKIP), які виступають за вихід з ЄС.

Сучасний популізм не обмежується правими ідеями, а поширюється на весь політичний спектр, включаючи лівих, таких як “Подemos” в Іспанії або СИРІЗА в Греції, що критикують ЄС в його нинішньому вигляді. Але переважна більшість європейських популістських партій відносяться до правого спектру політичних сил: 74 з 102 є такими [12]. Однією з причин переважання правого крила може бути швидке зростання числа правих партій: в той час як лише 24 партії балотувалися на виборах у 2000 році, їх число збільшилось вдвоє до 2017 року, коли 46 правих популістських партій з'явилися на бюлетенях по всьому континенту. Більш того, вони збільшили не тільки свою чисельність, а й частку голосів виборців. У 2017 році популістські партії в країнах ЄС мали частку голосів у 24,1%, з яких 17,7% дісталися правим. У Східній Європі п'ять з шести голосів були віддані вкрай правими силам [12].

Рух популістів, як вже зазначалось, набув широкого поширення й в Східній Європі. Вони успішно конкурують з іншими політичними силами, та

вже інтегрується у владу, отримавши місця в парламенті в таких 7 країнах як: в Боснії, Болгарії, Чехії, Угорщини, Польщі та Сербії [12].

Такі партії, як “Польська партія права та справедливості” й “Угорська Фідеш”, як правило, акцентують увагу на націоналізмі, який заснований на пріоритеті нації або культури. Вони вимагають більш жорсткої політики щодо імміграції. У Польщі та Угорщині вони почали швидко демонтувати ключові демократичні інститути, такі як вільні ЗМІ й незалежна судова система.

За останні два десятиліття привабливість цих популістських партій значно зростає. У той час як популістські партії в Східній Європі отримували в середньому 9,2% у 2000 році, їх частка на виборах з тих пір потроїлася, досягнувши 31,6% у 2017 році. У 2000 році було тільки дві східноєвропейські країни, в яких популістські партії набрали 20% голосів, сьогодні їх вже понад десять. Польща є яскравим прикладом цієї тенденції. Популістські партії в цій країні мали частку голосів тільки в 0,1% у 2000 році, після заснування ПiС в 2001 році, вона швидко завоювала позиції, та набрала більше 25% на всіх національних виборах, починаючи з 2005 року. Зараз партія користується абсолютною більшістю в Сеймі (235/460). Аналогічна ситуація склалася в Сербії, де Прогресивна партія домоглася значних успіхів за останнє десятиліття, отримавши 24% голосів в 2012 році й отримала 55 з 73 місць в Національних зборах [12].

Зростання популістів вимірюється не тільки збільшенням частки голосів на виборах, а й утворенням нових партій. Слід зазначити, що ця тенденція найбільш яскраво виражена саме в Східній Європі. У 2000 році в країнах Східної Європи на виборах балотувалися 12 популістських партій; в 2017 р — 28. У Словаччині, наприклад, в 2000 році на виборах балотувалася тільки одна популістська партія. Сьогодні за голоси виборців змагаються три праві та одна ліва популістська партія. Середня частка голосів на одну партію збільшилася лише з 9,1% до 13,1%. Але оскільки число партій зростає в

чотири рази, загальна частка голосів популістських партій збільшилася більш ніж в п'ять разів, та складає зараз 52,3% [12].

Феномен популізму найбільш вражаючим в країнах, де популізм став настільки поширеним, що популістські партії конкурують між собою. Особливо це стосується Угорщини. На виборах у 2010 році “Фідеш” набрала близько 53% голосів, отримавши абсолютну більшість в парламенті країни. Але третя за величиною партія була ультраправою партією “Йоббік”, яка набрала 14% голосів. Опитування громадської думки показують, що тепер вона є основним конкурентом “Фідеш”. Точно так же в Боснії правий популістський “Альянс за незалежних соціал-демократів” в 2010 та 2014 роках конкурував з іншою правою популістською партією - сербською “Демократичною партією”. Разом вони отримали більше половини голосів [13].

У Західній Європі популістські партії менш помітні, менш численні та мають меншу повноту влади, ніж на сході континенту. На популістські партії доводиться в середньому близько 13% голосів, що на 4% більше, ніж у 2000 році [13].

Хоча популісти не такі сильні на політичній арені Західної Європи, як на Сході континенту, проте вони домоглися значних успіхів за останні роки. У Франції, наприклад, в 2017 році Марін Ле Пен показала вражаючий успіх на президентських виборах, набравши одну третину голосів. Вона майже подвоїла результат, якого її батько Жан-Марі Ле Пен домігся, коли вийшов до другого туру президентських виборів ще в 2002 році. У Німеччині, права популістська “Альтернатива для Німеччини” (АДН) здобула 12,6% голосів на національних виборах у 2017 році, перегнавши соціал-демократів — другу за силою партію в деяких частинах Баварії та більшої частини Східної Німеччини [15].

Національний фронт Франції (НФ) в 1972 році заснував Жан-Марі Ле Пен. Протягом десятиліть партія була правоекстремістською з ознаками антисемітизму. В основному партія підтримувалася середнім класом,

дрібними підприємцями та фермерами, через (нео) ліберальні економічні позицій. У 2011 році його дочка Марін Ле Пен стала головою партії та модернізувала її партійну програму й риторику. Антисемітські гасла замінили захисні тарифи для сільського господарства, фінансова підтримка середнього класу, скасування євро й повернення до власної валюти. Мінімальна заробітна плата повинна бути збільшена, а вік виходу на пенсію знову зменшиться до 60 років. Саме таких принципів притримувалась партія Марін Ле Пен.

На загальноєвропейських виборах в парламент 2014 році НФ отримав більшість голосів (майже 25%). На регіональних виборах у грудні 2015 року праві націоналісти в першому турі набрали 27,7% та стали найсильнішими в шести регіонах, але програли під час формування коаліції великих партій. Проте, Ле Пен стала серйозним претендентом на президентських виборах у 2017 році набравши майже 34% голосів [15].

“Партія Свободи Австрії” також є не тільки прикладом правого популістського екстремізму, а й його програмної гнучкості. До 1980 року колишні націонал-соціалісти відігравали важливу роль як молодший партнер у великій коаліції з австрійськими соціал-демократами до тих пір, поки в 1986 році Йорг Хайдер не завоював лідерство в партії. Й. Хайдер повернув партію вправо та розширив її базу, зумівши залучити до неї виборців з робочого класу, та зробивши акцент на все більш антиімігрантську та антимусульманську спрямованість.

На виборах президента у 2016 році результати були неймовірними. Норберт Хофер, член “Партії свободи”, набрав 49,65% голосів, поступившись всього на 0,6% Олександру Ван дер Беллену, колишньому лідеру “Партії Зелених”. Цей результат викликав сенсацію: вперше за післявоєнну історію Австрії реальним кандидатом в президенти виявився політик від “Партії свободи”; більш того — вперше в другому турі не було кандидатів від “основних” австрійських партій — соціал-демократичної та

народної. Сьогодні політики партії настільки сильна, що це лякає політичний істеблішмент країни.

Практично монопольним гравцем-популістом в правій частині партійнополітичного спектра Нідерландів є Партія свободи (ПС) Геєрта Вілдерса. Інших правих акторів або не можна зарахувати до популістам (екстремістський Нідерландський народний союз), або ж вони зараз політично неспроможні, як партія «Гордість за Нідерланди». ПС не є партією в класичному сенсі слова: у неї немає ні статуту, ні фіксованого членства. Формально член партії всього один - Вілдерс, решта депутатів, що представляють ПС, в дійсності - члени депутатської «групи Вілдерса». Така структура була створена, щоб уникнути внутрішніх конфліктів.

Практично монопольним гравцем-популістом в правій частині партійного спектра Нідерландів є “Партія свободи” (ПС) Геєрта Вілдерса. Інших правих акторів або не можна зарахувати до популістам, або ж вони зараз політично неспроможні, як партія “Гордість за Нідерланди”. ПС не є партією в класичному сенсі слова: у неї немає ні статуту, ні фіксованого членства. Формально член партії всього один — Вілдерс, решта депутатів, що представляють ПС — члени депутатської “групи Вілдерса”. Така структура була створена, щоб уникнути внутрішніх конфліктів.

Уже в 2009 році партію підтримували близько чверті виборців країни [80]. Основною концепцією Геєрта Вілдерса є боротьба проти “ісламізації Європи”, а також проти “лівої еліти”. Вілдерс дотримується не певного класичного популістського конфлікту між елітою та народом, а конфлікту цивілізацій — Заходу та Ісламу. На парламентських виборах у 2017 році, партія посіла друге місце, набравши 13,1% голосів виборців й отримавши в результаті 20 місць в Палаті представників Генеральних штатів [15].

У Західній Європі з'явилося кілька нових правих популістських акторів, які почали змінювати політичний ландшафт, які знаходяться в опозиції, й маючи обмежену електоральну підтримку, вплинули на політику діючих урядів. У Великобританії партія незалежності Сполученого Королівства

(UKIP), заснована в 1993 році, послідовно виступає проти ЄС та імміграції. Під керівництвом Найджела Фаража UKIP домоглася перших успіхів на виборах до Європейського парламенту й успішно працює на національному рівні з 2011 року. Хоча деякі вважають їх частиною радикального крила, вони змогли дистанціюватися від екстремістської “Британської Національної партії”. Проте, велика кількість біженців в Європейському Союзі показала скептицизм UKIP щодо імміграції. UKIP — найчисленніша партія євроскептиків з британських партій фракцією в Європарламенті (24 з 73 місць). На загальних виборах 2015 року вона отримала 12,6% голосів і вперше провела свого депутата в британську Палату общин [18]. З 2016 року партія отримала 7 місць з 60 у Національній асамблеї Уельсу, також зберігши два місця в Асамблеї Лондона. Можна припустити, що успіх Brexit в Англії та, особливо, в Уельсі безпосередньо пов'язаний з збільшенням впливу UKIP.

У цей список нових політичних сил входить й партія “Альтернатива для

Німеччини” (АДН). Вона була створена у 2013 році як реакція на кризу євро й в знак протесту політики ЄС. Нова партія включала колишніх політиків ХДС, колишніх прихильників ВДП, але перш за все її формували професора економіки, наприклад, Бернд Люку та Йохен Старбатті. У 2015 році під новим керівництвом Фрауке Петрі, АДН зробила більший акцент на правий популізм, тепер основу партії складали погляди анти-істеблішменту, антиісламізму та антиімміграції, на додаток до традиційного євроскептицизму.

За перші три роки партія не тільки збільшила чисельність, але й успішно прийняла участь у федеральних та регіональних виборах. Чи не подолавши необхідний 5% бар'єр на парламентських виборах, проте, АДН набрала свої 4,7% голосів всього за 4 місяці. Це не дивно, якщо згадати події 2014-2015 років, адже в Німеччині: неконтрольований міграційний потік, який приніс до кінця 2015 року понад 440 тис. тільки зареєстрованих біженців, події новорічної ночі 2016 року в Кельні, терористичний сплеск в

ФРН, Бельгії, Франції. В країні наростає переконання громадян у нездатності уряду контролювати ситуацію [18].

Популістські партії користуються значним успіхом на більшій частині Південної Європи. Вони домінують в грецькій політиці в останні роки; формують основну опозицію в Іспанії.

В цілому, популістські партії в Південній Європі, як правило, ідеологічно ліві, які обіцяють викоринити корупцію та протистояти економічній еліті. Особливо після початку кризи євросони й підйому політики жорсткої економії, ці партії почали активно вести кампанії за фіскальний суверенітет, виступали за більш сильні фіскальні трансферти в рамках Європейського. У той же час деякі з цих партій все частіше схиляються до націоналістичних риторик.

Дана тенденція особливо очевидна в Греції. Основна правляча партія, СІРІЗА, перетворилась на крайню ліву партію та отримала безпрецедентні 36,3% голосів на виборах 2015 року. Оскільки СІРІЗА не змогла самостійно управляти країною, й була сповнена рішучості відмовитися від головних партнерів по коаліції, таких як лівоцентристська партія “ПАСОК”, в кінцевому підсумку вона сформувала коаліцію з правими популістами [19].

В Італії також діє кілька організацій популістської спрямованості. Найбільш впливовими з яких є “Ліга Півночі” та “Рух п'яти зірок”. Ліга заснована у 1989 році як сепаратистська “Північна партія”. Спочатку партія стояла на позиціях сепаратизму, одне з гасел “Ліги” звучало як: “Подалі від Рима, ближче до Європи!” [19]. Пізніше партія відійшла від радикальної позиції сепаратизму, та тепер виступає за вихід Італії з зони євро та повернення до національної валюти. “Ліга” є найбільшою партією правих в Італії та набрала на парламентських виборах 2018 року більш 17% голосів.

Партія “Рух п'яти зірок” розпочала свою діяльність у 2005 році в інтернеті, та поступово трансформувалася в повноцінну політичну силу до 2012 року, взявши участь в парламентських виборах. За результатами голосування “Рух п'яти зірок” та його лідер Грілло отримали 25,6% голосів в

Палаті депутатів — приголомшливий успіх для новоствореної партії, а також найкращий індивідуальний результат [24].

За підсумками виборів 2018 року популістські партії “Ліга Півночі” та рух “П’ять зірок” змогли сформувати уряд. Але все-таки прийшовши до влади, партії взяли вектор на менш радикальну політику, ніж це прописувалося в їх програмах. Це підтверджують виступи політичних лідерів цих партій.

Довгий час популізм залишався вибором певних меншин в Північній Європі, але частка голосів популістських партій швидко виросла на останніх парламентських виборах. В Швеції анти-іммігрантські шведські демократи тепер є третьою за величиною партією країни. У Данії права популістська датська народна партія вже стала другою за величиною в країні; хоча вона формально не перебуває при владі, правляча коаліція залежить від їх голосів. Популісти також представлені в багатопартійних урядах Фінляндії та Норвегії [14].

В Данії права Датська народна партія (ДНП) була найсильнішою громадянської силою на парламентських виборах влітку 2015 року, та зафіксувала кращий результат в своїй історії більш 21%. Проте, вона не захотіла увійти в уряд. У питанні кризи біженців голова ДНП закликає до тотального контролю на кордоні з Німеччиною. ДНП скептично ставиться до ЄС і вимагають відповідних реформ [24].

У Швеції, на відміну від Норвегії та Данії, при владі соціал-демократи, а правопопулістські “Шведські демократи” — опозиція. Проте, на парламентських виборах у 2014 році, праві популісти набрали майже 13% голосів, що майже вдвічі більше попереднього результату, ставши тим самим третьою за чисельністю силою в парламенті. У плані соціальної політики “Шведські демократи” дотримуються консервативної лінії та виступають за посилення покарань за злочини. Партія проводить жорсткий курс щодо біженців. Восени 2015 року обурення викликала акція членів партії, які на

грецьких островах поширювали серед біженців листівки, застерігаючи їх від переселення в Швецію [24].

У грудні 2015 року, в розпал кризи з біженцями, партія в соціологічних опитуваннях набирала рекордні 20%, з тих пір показники знову знижуються. Політологи таку ситуацію пояснюють тим, що соціал-демократичний уряд значно посилив свою політику надання притулку та ввів прикордонний контроль. У Швеції на 2015 рік проживала найбільша кількість осіб, які шукають притулку, серед країн ЄС [24].

Праві популісти “Справжні фіни” набрали майже 18% голосів на парламентських виборах у 2017 році та стали другою партією в парламенті. Основні їхні позиції: соціальні пільги повинні існувати тільки для фінських громадян, біженців слід розміщувати в таборах поблизу їхньої батьківщини, імміграція повинна вирішуватися тільки в тому випадку, якщо вона приносить економічну вигоду Фінляндії [24].

На відміну від Норвегії, наприклад, праві популісти втратили популярність в якості правлячої партії. Їм не вистачає важливих міністерських посад які впливають на питання кризи біженців.

Підсумовуючи все вищесказане, можна відзначити кілька основних тенденцій змін, що відбулися в рамках популістського руху. Одна з них — суттєве зростання загальної електоральної підтримки популістських політичних сил. В ході останнього електорального циклу популістським організаціям віддав свій голос в середньому кожен п'ятий європейський виборець, що в півтора рази перевищило відповідний показник початку минулого десятиліття, коли він становив 13.1%. Можна помітити, що популярність популістської політики істотно коливається від однієї європейської країни до іншої. Так, в Греції за популістів проголосував майже кожен другий виборець. В Італії їм віддав перевагу майже кожен третій. Дуже високі показники також спостерігаються в країнах Східної Європи. І хоча в інших країнах показники істотно нижче, в цілому можна стверджувати, що популістська “лихоманка” значною мірою охопила

сьогодні практично всі європейські країни. По-друге, що відзначається вже досить тривалий час стійкість наростання популярності партій.

Дуже показовим є факт зміни суспільних настроїв, яку фіксує електоральна статистика, що становить собою масову підтримку право-популістських партій. Аналізуючи середні показники електоральної підтримки правого популізму тільки в тих країнах, де його організації брали участь в загальнонаціональних виборах, можна помітити, що рівень цієї підтримки помітно перевищив той, яким він був на початку нульових років. Очевидно певне підвищення популістської активності в 2001-2013 роках.

Абстрагуючись від електоральних показників останніх років або від їхнього рейтингу звернемо увагу на той факт, що в принципі в суспільній свідомості європейців сьогодні існує інтерес та потяг до популістської політики.

Висновки до другого розділу.

Говорячи про США, можна з впевненістю сказати, що саме явище змінювалося протягом досить тривалого часу. У США з часом гасла популістів стали використовуватися правими радикалами, соціальними демагогами та націоналістичними рухами. У ХХ столітті популістські ідеї знайшли своє місце в працях Г. Лойда та Е. Беллами. У той час поява популістських ідеологів була тісно пов'язано з кризовими тенденціями в політичному та економічному житті США, які пропонували можливе розв'язання усіх проблем. Зазвичай прихильниками популістські партії були люди з робітничого класу та фермери, які боролися проти монополістичного устрою. Основну мету популісти бачили в поліпшенні становища робітничого класу завдяки зростанню регулюючої ролі держави у сфері економіки.

Сьогоднішні політики-популісти з їхніми претензіями на істину точно так же недемократичні. Це можна побачити на прикладі європейських країн. В Угорщині, Польщі та Туреччині ми бачимо, що коли популізм приходить

до влади, він починає використовувати наявні у нього під рукою важелі, в тому числі державні, для знищення демократичних інститутів.

Америка переживає складний, мабуть, безпрецедентний період своєї історії. Деякі політологи взагалі сумніваються, що лідер світової економіки може зберегтися як єдиний територіальний простір.

Сьогодні дуже актуальним нагадати, що роль політичної системи, роль демократії та людей, які створюють демократичні інститути – є ключовою. Оскільки саме американська практика показала, що тільки сильні політичні інститути та стабільна політична система може протистояти такій соціально-політичній тенденції як “новий популізм”.

Говорячи про популізм в країнах Європейського Союзу, варто зазначити, що те, що відбулося в останні півтора століття знаменує глибоку трансформацію політичної системи європейського суспільства. Тим часом в довгостроковій перспективі можливості протидії закріпленню популізму на європейській політичній сцені виглядають далеко не сприятливим. Наростання популістського “тренда” слугує безпосереднім відображенням суспільних розчарувань в здатності сучасної системи представницької демократії адекватно реагувати на політичні потреби та бажання мас. В умовах неухильного падіння довіри громадян до загальноєвропейських інститутів та до політичного істеблішменту своїх країн популізм стає плином, що заповнює політичний вакуум, в значній мірі визначаючи тим самим характер змін європейського політичного ландшафту.

РОЗДІЛ ІІІ. СУЧАСНИЙ ПОПУЛІЗМ ЯК ТЕХНОЛОГІЯ ПОЛІТИЧНОЇ БОРОТЬБИ В УКРАЇНІ

З моменту відновлення української державності в кінці ХХ століття, політичний популізм швидкими темпами почав вкорінюватись в сучасну політичну систему нашої країни. Вітчизняні дослідники схильні вважати, що такий стрімкий розвиток популізму почав відбуватись завдяки тому, що ми маємо низький рівень політичної культури. Багато політологів наголошують, що через низьку політичну культуру, брак політичного досвіду та низький рівень освіченості, українському суспільству притаманні дискурсивні комплекси, зокрема й дискурс популізму, який відіграє ключове значення у кожному виборчому сезоні.

Дійсно, за 29 років незалежності, українське суспільство пережило економічні та політичні кризи, дві революції, окупацію Кримського півострова та стримує військову агресію РФ. Кожна політична сила намагається робити акцент на даних політичних чинниках, а відтак й з'являється ризик перетворення популізму в технологію політичної боротьби. Однак не можна говорити про те, що українська політична культура лише почала зароджуватись. Українська державність відносно молода, але її політична культура має величезну спадщину, яка постійно відображається в наших політичних реаліях.

Аби розібратись в причинах стрімкого підйому популізму, слід розглянути політичну культуру України в її історичній ретроспективі.

Політична культура в Україні є складним, багатогранним явищем, яке потребує детального розгляду. Протягом усієї своєї історії, українські землі частіше за все входили до складу інших країн. Після середньовічної державності Київської Русі, українські землі заходились під пануванням Золотої Орди, Великого Князівства Литовського, польської Речі Посполитої, Московським королівством (згодом Російською імперією), Австро-Угорською імперією, Чехословаччиною, Румунією та Радянським Союзом. Оскільки, історія такої країни апріорі містить багато суперечливих історичних подій, не дивно, що сучасне українське суспільство є доволі

фрагментованим на основі територіальних, етнічних, релігійних та інших чинників.

Всупереч тому, що Україна не має великого досвіду стабільної культури управління, її політична культура ще в 1991 році містила в собі минулий історичний досвід. За даними “World Values Survey”, більша частина українців вважає політику не дуже важливою або взагалі не важливою у своєму житті [52]. Не дивно, що за останнім соціологічним опитуванням “Центра Разумкова” свою недовіру до уряду та парламенту висловило 65% респондентів [20]. Факт панування інших держав на територіях сучасної України, сформував певний бар’єр між політичною елітою та суспільством. Іншими словами, українці не ідентифікують себе з владою, оскільки в минулому знаходились в складі інших держав.

Попри те, що на кожних місцевих чи загальнонаціональних виборах, українці демонструють велику електоральну активність, оскільки вважають вибори головним інструментом зміни еліти, та навіть готові протестувати за зміну політичного ладу, з іншого боку вони не зацікавлені в процесі формування політики.

Політичні лідери та їхні партії не мають чіткого ідеологічного спрямування. Саме тому, більшість політичних партій є пустими проектами головна мета яких – швидкий доступ до влади. Поряд з цим, більшість українців мають високі очікування від політичних еліт, разом з тим демонструють політичну апатію. Цікаво, що партії пострадянських країн сформувались за унікальних умов та не можуть підпадати під класичні визначення ідеології. На прикладі України ми можемо спостерігати, що багатопартійна система не завжди може ефективно працювати, а більшість сучасних політичних партій мають сильні зв'язки з олігархами.

Виборча кампанія кандидатів може будуватись одночасно на різних ідеологічних началах, які й сформували такий український політичний дискурс.

На нашу думку, досвід двох революцій надав українській політичній культурі багато позитивних характеристик. Помаранчева революція була першою подією в історії незалежної України, яка змогла мобілізувати та об'єднати таку велику кількість населення. Саме тоді українці й продемонстрували своє прагнення до демократії. Помаранчева революція була поштовхом до реанімації української національної ідеї, проте під впливом фрагментації суспільства, це призвело до поляризації на “Схід та Захід”. На жаль, лідери революції не змогли виконати свої обіцянки, які згодом й призвели до розчарування населення.

Після того, як відбулась “Революція гідності”, українці чітко заявили про свої проєвропейські інтереси. Слідом за російською військовою агресією, Україна повністю позбавила себе проросійського вектора та заявила про свою інтеграцію в ЄС. “Революція гідності” мобілізувала українську національну ідентичність та дала зрозуміти усьому світу про свою прихильність європейським цінностям. Сьогодні 57% українців готові приєднатися до ЄС, а 44% готові вступити в НАТО, згідно з дослідженням Центру соціологічних та маркетингових досліджень “Socis” [20]. Існує й певний розрив між Заходом та Сходом, оскільки на Заході про своє позитивне ставлення до ЄС озвучило 75,9%, на Сході ж цей показник дорівнює 31,5% населення.

З 2014 року в Україні починають з’являтися елементи громадянського суспільства. Зокрема, волонтерство, волонтаризм та соціальне підприємництво. За словами Фонду Демократичних ініціатив, понад 50% населення України принаймні один раз зверталась до громадських організацій. Крім того, кількість людей, які готові працювати в НУО, зросла майже на 20% після революції [20]. Водночас, досі існують видимі елементи патерналізму, оскільки починаючи з 2008 року, лише 8% людей залучені в громадську діяльність. Кожний третій українець не вірить в ефективність таких організацій та розглядає державу, як основний суб’єкт розв’язання проблем.

Президентські виборчі кампанії 2019 року сколихнули увесь світ та фактично змінили політичну свідомість громадян. Виборчі перегони 2019 року характеризувалась рекордною кількістю кандидатів та була унікальною з точки зору рекламних стратегій та комунікацій. Такі політичні експерти як Святослав Юраш, Олексій Голобуцький та Олексій Мустафін впевнені, що останній політичний сезон (президентські та парламентські вибори 2019 року) ознаменував в українському суспільстві “нову хвилю популізму”, яка значним чином й стала технологією політичної боротьби.

По-перше, погане розуміння політичних процесів з боку українців призвело до збільшення популізму: 57% українців вважають, що Президент відповідає за економічну складову в країні, та готові звинувачувати його навіть в тих компетенціях, до яких він немає жодних повноважень. На відміну від цього, виборча стратегія В. Зеленського принципово відрізнялась від виборчих кампаній минулих років. Він представляє новий тип “популізму без політики”, в такому випадку кандидат виступав в ролі бренду. В. Зеленський позиціював себе як “людина з народу”.

По-друге, в суспільстві був попит на “нові обличчя” в політиці, що значною мірою вплинуло й на парламентські вибори. Суспільство таким чином прагнуло “перезавантажити” усю тогочасну політичну систему, що й визначило такий “популістичний” вектор виборчої кампанії 2019 року.

Після цих президентських виборів українська політична культура набула нових характеристик, які згодом вплинули й на місцеві вибори.

Враховуючи низький рівень знань в управлінні державою та демократії, суспільство ризикує стати жертвою популістських обіцянок.

На думку українського політолога О. Лісничука, перетворення популізму в політичний “мейнстрим” стало можливим завдяки тривалій інституційній кризі, оскільки значна частина громадських запитів залишається незадоволеною [10]. У цих умовах популізм починає поширюватись на інші дискурси, зокрема: медійний, юридичний, дипломатичний та навіть науковий. Парадоксальним є те, що заклики які

наголошують на “боротьбі з популізмом” проголошуються відповідно популістськими канонами. Розширення популізму досить швидко призвело до його домінування в політичній сфері, і сьогодні вже можна говорити про перехід його домінування в гегемонію.

Якщо розглядати популізм як технологію політичної боротьби, то з позиції політика її варто сприймати як певну гру, вразі виграшу якої політик отримає доступ до ресурсу, а суспільство розв’яже усі свої соціально-економічні проблеми.

На думку української дослідниці І. Кіянки, популізм виникає і внаслідок розшарування населення, як за мовно-релігійними, так і за географічними чи політичними ознаками [54, с. 22]. Популізм в такій ситуації буде грати на примиренні двох сторін, тим самим обіцяючи примирити різні групи інтересів. Дотримуючись такої точки зору, можна пояснити успіх президентської та парламентської кампанії 2019 року.

Аби краще зрозуміти сутність сучасного популізму як технології політичної боротьби в Україні, пропонуємо розглянути політичні партії Верховної ради останнього скликання, а саме: “Слуга народу”, “Європейська Солідарність”, “Голос” та “Всеукраїнське об’єднання “Батьківщина””.

Аналізуючи парію яка отримала монобільшість в парламенті, варто зрозуміти, що програма партії зосереджувалась на політиці яку пропонував Володимир Зеленський. Таким чином, доцільно також розглядати програму Володимира Зеленського, оскільки партія “Слуга народу” виступала інструментом для здійснення повноцінної політики теперішнього президента України.

Київська школа економіки створила ефективну методику, виокремивши 8 кластерів які відповідають ознакам популізму в програмах політичних партій, зокрема:

1. Апелювання до народу — як ключового суб’єкта політичного процесу;
2. Народ, як інструмент зміни політичної “застарілої” еліти;

3. Априорі погана моральна природа;
4. Спрощення політичної реальності задля більшої мобілізації електорату;
5. Акцентування на тому, що саме вони є частиною “простого народу”;
6. Відновлення колишньої справедливості;
7. Вторинне ставлення до політичних інститутів;
8. Використання спрощеної риторики [26].

Розглядаючи програму партії “Слуга Народу” та Володимира Зеленського, одразу кидається в очі наявність восьмого кластера, а саме “спрощена риторика”. Прикладом слугують тези, які фігурували в рекламній інтернет-кампанії: “Україна має бути такою, де недоторканими є Карпатські ліси, а не депутати, де бабця отримує гідну пенсію, а не інфаркт від рахунку за комуналку, де дороги є, а дурнів — немає” [23].

Присутній також й перший кластер, який наголошує на важливості народу, чим виносить їх в окреме привілейоване становище. Для прикладу, варто розглянути тезу про перший законопроект, який стосувався “Народовладдя”. За яким саме “Народ України” має здійснювати формування основних завдань влади за допомогою референдуму чи інших форм прямої демократії. У цій передвиборчій обіцянці можна простежити й наявність 5 кластера, який акцентує увагу на тому, що В. Зеленський є частиною “простого народу” та здатний суттєво змінити формування публічної політики. Чого лише вартує відома фраза, яка фігурувала на більшості білбордів “Змінимо країну разом” та “Зробимо їх разом”.

Другій та третій кластери фігурують в таких тезах передвиборчої Програми як: “Насправді є тільки один поділ: ми і вони. Ми — це Народ України. Вони — це “політичні пенсіонери”, які “кочують” із влади до опозиції, із партії в партію, і постійно створюють собі вигідне місце, прикриваючись недоторканністю” [16]. В цьому випадку увага приділяється поділу між “простим народом” та політичною елітою, а також відбувається

наголос на помилках попередньої влади та їхнє безвідповідальне ставлення до формування політичної системи України. Також, ця теза зачіпає й п'ятий кластер, який відповідає за ідентифікацію себе разом з народом.

Значне місце в програмі В. Зеленського містять тези, які апелюють до минулої влади, оскільки вона не виконувала своїх обіцянок та призвела український народ до “зубожіння”. Варто звернути увагу на наступні тези: “Головна мета моєї діяльності — заможний Українець. Наш вибір — економіка, зорієнтована на потреби кожного громадянина. Усі роки влада штучно створювала ситуацію, за якої чесно вести бізнес в Україні для підприємця було практично неможливо. Тому ми запровадимо одноразову “нульову декларацію” для бізнесу. Кожен бізнесмен за 5% зможе задекларувати та легалізувати свої доходи. Отримані кошти підуть на зменшення тарифного навантаження для малозабезпечених. Пройшовши “економічне чистилище”, кожен отримає шанс надалі чесно вести бізнес у країні” [28]. Тут можна спостерігати наявність одразу кількох кластерів: третій та другий, оскільки така постановка проблеми визначає “народ”, як ключового суб’єкта в політичному процесі.

Говорячи про другий кластер, слід зупинитись на наступній тезі: “Бюджет держави повинен стати народною казною, а не системою забаганок народних депутатів” [29]. В такому випадку ми можемо спостерігати ототожнення В. Зеленського та його команди з “простим народом”.

Програма В. Зеленського не обійшлась й без спрощення політичної реальності задля мобілізації свого електорату. Варто пригадати тезу, яка наголошує на економічних потребах громадян чи переконує нас в тому, що минула політична еліта обов’язково буде відповідати за свої злочини: “Наш вибір – економіка, зорієнтована на потреби кожного громадянина” та “Прийде весна — будемо саджати” [29]. Дані висловлювання чітко формулюють свою мету, однак не пояснюють механізм реалізації такої політики. Тут можна чітко виокремити наявність другого, шостого та

четвертого кластера, оскільки такі вислови говорять з електоратом на значно спрощеній мові та запевняють у відновленні справедливості.

Багато українських політологів та експертів, зокрема Д. Яблоновський стверджують, що політична Програма партії “Слуга народу” як і Програма Володимира Зеленського, також має усі ознаки сучасного популізму. Значна частина програми потрапляє під третій кластер популізму, оскільки наявні тези, які стверджують, що політична система яка сформувалась до сьогоденішнього моменту, вже не здатна очиститися та створити усі умови для економічного розвитку країни: “Стара політична система, система корупції, брехні та свавілля, не хоче й не здатна змінитися” [28]. Під цю тезу підпадає й шостий кластер, оскільки партія наголошує на “кардинальних змінах” які вкрай нам необхідні.

Як у випадку з Програмою В. Зеленського, партія “Слуга народу” вдається до спрощеної риторики та обіцяє виборцям швидких результатів. Доречним прикладом слугує обіцянка щодо “народного вето”. Пересічному українцю не зрозуміло наскільки багато необхідно залучити ресурсів, аби впровадити такий механізм у законодавчу владу.

Аналіз передвиборчих кампаній Київською школою економіки стверджує, що Програма партії “Слуга народу” найбільше містить популізм який пов'язаний зі спрощеною риторикою та апелюванням до спрощеної політичної реальності. Дослідивши промови спікера Верховної Ради Д. Разумкова на телеканалах України, робиться висновок про те, що за період з травня по серпень 2019 року наявність популістичних висловлювань дорівнює 42 [26].

Загалом, можна констатувати факт, що політична сила “Слуга Народу” та В. Зеленський розмовляють зі своїми виборцями “спрощеною мовою” та обіцяють покарання старої еліти, вслід за стрімким переходом у розвинене економічне майбутнє України.

Розглядаючи програму партії “Всеукраїнське об'єднання “Батьківщина””, варто розуміти, що дана політична сила звертає увагу на

соціальну сферу та навіть створила власний “Новий курс”, до розробки якого залучала провідних економістів та фінансистів України.

Агітація “Батьківщини” з “Новим економічним курсом” розпочалась ще в далекому 2018 році, оскільки була елементом виборчої кампанії Ю. Тимошенко.

Аналізуючи передвиборчу програму “Батьківщини” ми можемо спостерігати багато тез, які направлені на спрощення політичної дійсності яку сприймає електорат. Аналогічні реформи, що в європейських країнах тривали десятиліттями, подаються електорату як кроки, які реально виконати за одну парламентську каденцію. В перших розділах “Нового курсу України” стверджується, що саме ця програма є єдиною, яка здатна в найкоротші строки відродити “економічний потенціал України” та забезпечити їй швидке процвітання. Така позиція відповідає четвертому кластеру популізму, оскільки в сучасній світовій геополітичній кон’юктурі доволі важко прогнозувати стрімкий розвиток України. Дана політична сила наголошує, що в умовах війни з Російською Федерацією та окупацією Криму, саме їм вдасться досягнути економічного піднесення, що підпадає під четвертий кластер популізму.

Потребує уваги й теза, яка намагається апелювати до прихильників європейського вектора розвитку: “Ми ефективно втілюватимемо Угоду про асоціацію Україна – ЄС. Наше майбутнє – в ЄС” [22]. Такі вислови також підпадають під четвертий кластер популізму, оскільки виміряти ефективність пересічному українцю надто складно, а саме формулювання подається у спрощеному вигляді.

Політична сила вдається до обіцянок які задовольняють більшість населення України: підвищення пенсій, зменшення тарифів на газ, безплатне медичне страхування. Очевидно, що шлях реалізації такої політики в передвиборчій Програмі не зазначається.

В програмі партії зазначені тези, які підпадають під перший, другий та третій кластери. Прикладом цього слугує наступна теза: “Люди нарешті

відчують позитивні зміни у житті країни”, яка разом з тим містить й шостий кластер, оскільки заперечує добутки минулої влади [22].

Розглядаючи розширену програму “Нового курсу України”, ми можемо спостерігати пункти які торкаються п’ятого кластера популізму: “Сьогодні нам потрібен чіткий і покроковий план дій — на коротку і середньострокову перспективу” [22]. Дана політична сила ототожнює себе з народом та намагається впевнити електорат, що вона немає ніякого відношення до політичних рішень в минулому. Популістичний прийом даної Програми полягає у тому, що політична сила не ототожнює себе з політичною елітою, а свій курс пропонує як альтернативну пропозицію. Задля підсилення цього ефекту, у програмі доволі часто фігурує вислів “ми повинні”.

В програмі достатньо тез які підпадають під другий кластер популізму. “Український народ чекає від влади не пустих заяв, про безальтернативність” [22], таким чином партія Ю. Тимошенко намагається створити враження, що вона не має ніякого відношення до колишньої влади.

“Батьківщина” доволі часто наголошує на ключовій ролі народу в прийнятті важливих державних рішень та запевняє, що на сьогодні народ не є джерелом влади, хоча повинен ним бути. Також політична сила відводить особливу роль державному суверенітету, наголошуючи, що уся повнота влади на території України повинна належати українцям.

У своїй програмі “Батьківщина” активно критикує реформи минулої влади, зокрема медичну реформу: “Медична реформа — це ще одна форма скорочення чисельності українського народу” [22]. В даній тезі ми розглядаємо шостий кластер популізму, оскільки тут популісти вдаються до критики статусу кво.

Можемо стверджувати, що основним кластером популізму в даній політичній силі є спрощення політичної дійсності, яка вочевидь має свій ефект та з успіхом користується не лише в програмі даної політичної сили. Стосовно першого та другого кластеру, можна стверджувати, що його партія використовує не так часто, як партія “Слуга народу”.

Доволі цікавою є політична сила Блок Петра Порошенка “Солідарність”, яка в процесі своєї виборчої кампанії змінила назву на “Європейську Солідарність”. Особливістю даної партії слугує те, за період минулої парламентської каденції, “Європейська Солідарність” мала найбільшу кількість мандатів, а лідер партії Петро Порошенко обіймав посаду Президента України. У зв’язку з чим, партія мала можливість виконати багато обіцянок які давала виборцям у 2015 році. “Європейська Солідарність” на відміну від “Слуги Народу” не має можливості звинувачувати минулу владу та неможливо апелювати до “злої еліти”.

Значна частина програми партії наголошувала на досягненнях Петра Порошенка у минулому. На відміну від інших політичних партій, “Європейська Солідарність” не обіцяє здійснення нової політики, а наголошує на продовженні старої. Так, четвертий кластер популізму можна побачити в передвиборчій програмі: “Наша мета: на основі зробленого, сприяти досягненню політичних, економічних, безпекових та правових критеріїв, необхідних для подання заявки на вступ до ЄС і отримання Плану дій членства у НАТО вже у 2023 році” [31]. Дана теза за аналогією минулих партій, спрощує дійсність задля мобілізації власного електорату та натякає на швидкий вступ до НАТО, що є сумнівною перспективою, оскільки Україна поки що, не відповідає усім стандартам армії НАТО.

“Європейська солідарність” особливе місце відводить “звичайним людям”, та обіцяє, що вони зможуть значно ефективніше впливати на вироблення політики та зможе краще контролювати владу, ніж це було у минулому. У даній тезі можна розпізнати перший кластер популізму, оскільки “народ” постає як гомогенна одиниця.

Сама програма партії має доволі складну структуру та не містить механізм реалізації реформ про які говорить. П’ятий кластер популізму можна виокремити в наступній тезі: “Поодинці побороти виклики сучасності неможливо. Особистість здатна впливати на політику тільки тоді, коли діє пліч-о-пліч з іншими людьми... Це стає основою творення солідарного

суспільства, здатного подолати виклики сучасності та відкрити нові можливості для України” [31]. Дана теза виконує функцію ототожнення себе з українським народом та закликає його діяти спільно.

Варто зазначити, що хоч й у програмі партії відводиться ключова роль народу, як гомогенній одиниці, що простежується у закликах на кшталт “сучасна держава має відчувати сучасне суспільство”, проте в більшості партія не вдається до прямого популізму.

Також слід проаналізувати програму партії “Голос”, оскільки партія була створена напередодні виборчого сезону 2019 року. Особливістю даної партії є те, що її лідер Святослав Вакарчук — є людиною яка не займала державні посади та не брала активної участі у політичному житті країни.

Слід зазначити, що на відміну від інших партій які були проаналізовані, “Голос” у своїй програмі прописує чіткі кроки задля реалізації своїх планів. Однак є тези, які підпадають під п'ятий кластер популізму, а саме: “ми станемо багатші”, де відбувається ідентифікація себе з народом. Крім того, програма містить тезу “держава — це люди, ми з вами”, що очевидно також містить п'ятий кластер популізму.

Спрощену реальність партія демонструє у випадку, коли говорить про те, що буде завдавати удару по всіх джерелах впливу олігархів, оскільки такий процес займає багато часу, обов'язково має містити в собі волю першого лідера країни, а правову основу повинні створювати висококваліфіковані юристи. Четвертий кластер популізму зустрічається й у тезах стосовно майбутнього України: “ми позбудемось того, що зараз не дає Україні розправити крила і рухатися вперед. Ми реалізуємо той потенціал України, про який лише говорили стільки років” [30]. Дана теза окрім явних ознак популізму, містить сильне емоційне забарвлення, яке вводить електорат в ступор.

Партія також схильна відводити особливу роль народу та протиставляти його “злій еліті”: “Та все виразніше українці чують дисгармонію. І не вірять. Не вірять владі, яка раз-ураз зраджує не тільки

відважні сподівання, але й прості надії. Не вірять політикам, які обіцяють золоті гори, будують красиві вітрини і ховають за ними свої амбіції та схеми” [30]. У цій тезі політична сила критикує минулу політичну еліту та ототожнює себе з народом. Програма партії “Голос” містить й восьмий кластер популізму, оскільки звертається до свого електорату простою мовою: “”хазяїв життя” не має права контролювати національну політику” [30].

Ми можемо бачити, що “Голос” на відміну від інших політичних сил, вдається до пояснення своїх кроків електорату, однак розмовляє з нею спрощеною мовою та вдається до критики минулої політичної влади, що очевидно є ознакою популізму.

Як ми можемо спостерігати, усі політичні партії, які мають більшість мандатів у Верховній Раді, так чи інакше вдаються до популізму. Цікавим є те, що доволі різноманітні партії за своїм ідеологічним спрямуванням, говорять дуже подібною один до одного риторикою.

Технологія використання популізму у виборчих кампаніях сягає своїх коренів глибоко в минуле. Ще у XVIII ст. політичні партії в США використовували популізм у боротьбі за прав громадян. Українська дослідниця О. Ремовська стверджує, що до популістських партій нашої країни можна віднести й такі як: “Укроп”, “Свобода”, “Радикальна партія Олега Ляшка”. У 2015 році в сумі ці партії на місцевих виборах набрали більше ніж 11% підтримки, що є значно більшим ніж набирають популістські партії в Європейському Союзі.

Сьогодні дослідники іткнулись з однією серйозною проблемою, а саме: Як ефективно виявляти популізм під час передвиборчих кампаній? Політологія як наука не може оцінювати ідеологію чи технологію в етичному вимірі, оскільки такий підхід немає можливості відокремити популізм від іншого суспільно-політичного явища. У цій ситуації критерієм оцінки популізм слід розглядати форму реалізації політики “популіста”. Якісно дослідити це явище стає можливо лише протягом тривалого часу. Таким чином, єдиним об’єктивним критерієм оцінки популізму є результат їхніх

обіцянок під час передвиборчих кампаній, оцінка програми партії чи виголошені гасла.

Аби визначити рівень популізму кандидатів слід звернутися до “теорії політичної риторики” яку засновали американські економісти М. Феррантіно та М. Дейвіс, згідно якої кандидат має вроджену схильність до брехні, адже не спроможний передати цінність своєї репутації як чесного політика [42, с. 5]. В межах цієї теорії виборчі програми не мають прикладного змісту, оскільки частіше за все апелюють до проблем які актуальні під час виборів. Також, виборчі програми не мають ідеологічної основи, акцентують увагу на кінцевому результаті та не описують шлях до неї.

Передвиборча програма частіше за все складається з уподобань електорату, які політики намагаються перетворити на пріоритетні діяльності виконавчої та законодавчої влади. Така аналогія слугує важливим елементом в “теорії відповідальних партій”, яка схиляється до “теорії раціонального вибору”. В межах цієї теорії, політика постає перед виборцями як певний продукт взаємодії виборців та кандидатів, за результатами цієї взаємодії виборець надає перевагу політичній силі в залежності від виконання обіцянок минулого політичного сезону. За таким принципом формується інститут політичної відповідальності [76].

Також слід сказати про організації та інститути які займаються вимірюванням популізму. Зокрема, Київський інститут проблем управління, який проводив дослідження у 2016 році та встановив такі причини зростання популістських настроїв в Україні:

- політична фрагментованість суспільства;
- недовіра до інститутів влади;
- відсутність основи для національного консенсусу;
- зниження рівня життя більшості українців за останні два роки [27].

Доволі цікавими є висновки проєкту “Bendukidze Free Market Center” який в межах свого дослідження прийшов до висновку, що Україна двічі потрапляла в пастку популізму: в 1992-1994 та в 2003-2004 роках. Друга

пастка популізму: ближче до закінчення правління Леоніда Кучми, коли політична боротьба різко загострилася, й політики при владі, намагаючись втриматися на плаву, почали підвищувати державні витрати [36].

З приводу першої ситуації можна сперечатися, адже гіперінфляція та деградація економіки України на початку 1990-х були пов'язані радше з переформатуванням внутрішнього та зовнішнього ринків після розпаду СРСР. Однак перші зерна політичного популізму були кинуті в політичну систему України вже тоді: в передвиборних програмах почали виникати обіцянки які легко та швидко здатні вирішити соціально-економічні проблеми.

Саме в 1990-ті в українському суспільстві сформувався сильний патерналістський запит. Ідеалізація соціалістичного минулого з наділенням його гіпертрофованими позитивними рисами спостерігалася в багатьох пострадянських країнах. Особливістю України стало те, що великі групи населення які мали “ностальгічне минуле” виділялися не тільки за віковою ознакою (старший вік), а й за територіальним (Автономна Республіка Крим та східні області).

Ностальгічні та патерналістські погляди - не єдина причина розквіту політичного популізму в Україні. Як це не парадоксально, свою роль відіграють й демократичні практики. Хоча за результатами різних міжнародних досліджень України ніколи не відносили до повністю демократичним країнам, зміна влади відбувається з високою регулярністю - як правило, кожен електоральний цикл, а то й частіше. Так, з п'яти президентів України які завершили свій термін, лише один - Леонід Кучма - обирався на цей пост двічі. Віктор Ющенко та Петро Порошенко займали найвищу державну посаду протягом одного конституційного терміну, а Леонід Кравчук та Віктор Янукович в силу різних причин покинули президентський пост достроково. Навіть під час рекордного за українськими мірками - 10,5 року - правління Л. Кучми влада в країні, по суті, не

консервувала: парламентські вибори та бурхливе політичне життя не раз змінювали її конфігурацію.

Згідно з даними Київського інституту проблем управління а 2016 рік, популістські партійні проекти в Україні можуть розраховувати на підтримку виборців в 30-33% [27]. Партія “Батьківщина” на чолі з Юлією Тимошенко вважається еталоном популізму вже другий десяток років. Партія завжди отримує багато мандатів в першу чергу завдяки грамотній популістській політиці. “Батьківщина” послідовно критикує усі непопулярні рішення влади, стверджуючи, що без чергового підвищення тарифів можна цілком обійтися. Останнім часом лейтмотивом виступів представників партії стала боротьба за зниження тарифів на послуги ЖКГ. Слід зазначити, що, хоча поетапне подорожчання комунальних послуг боляче вдарило по гаманцях українців, тарифи все ще не вийшли на економічно обґрунтований рівень.

Якщо ж говорити про неформальний рейтинг популізму, варто зупинитися на лідері “Радикальної партії Олега Ляшка”. По своїй суті, риторика та практика лідерів відіграє велике значення для політичного іміджу партії. О. Ляшко політики, який використовує національні стереотипи та архетипи. Основна база підтримки Радикальної партії - жителі сіл та невеликих міст центральної України, для заходу України риторика Ляшка куди менш переконлива.

Ряд політологів вважають популістами й об'єднання “Самопоміч”, яку очолює мер Львова Андрій Садовий. Мавши загальнонаціональний рівень у 2014 році (до того вона сприймалася як суто регіональна сила), партія знайшла своє електоральне ядро. З одного боку, це проєвропейські, але консервативні виборці західних областей, з іншого - молоді освічені жителі великих міст України. Намагаючись не втратити підтримку жодної з груп, орієнтованих на абсолютно різні цінності, партія була змушена балансувати та вдаватися до популістської риторики (розраховану в першу чергу на ядро консерваторів).

Висновки до третього розділу.

Варто зазначити, що популізм в сучасній політичній системі України характеризується ідейно-спекулятивною складовою, яка направлена для залучення якомога ширшого електорату. Популізм як технологія політичної боротьби апелює до соціально-економічних проблем суспільства, може з легкістю підлаштуватись до кон'юнктури суспільства та завжди має на меті отримання влади. Політична українська практика говорить про те, що попит на популістичні виборчі програми може призвести до стагнації політичної системи та політичної культури в цілому.

Українська політична культура зі своїм культурним комплексом знаходиться на етапі свого становлення. Через низький рівень політичної культури, брак політичного досвіду та низькому рівню освіченості, українському суспільству притаманні дискурсивні комплекси, зокрема й дискурс популізму, який охоплює сучасний світ. За 29 років незалежності, українське суспільство пережило економічні та політичні кризи, дві революції, окупацію Кримського півострова та стримує військову агресію РФ. Такі події часто супроводжуються ідеологічними сплесками, які своєю чергою й визначають зміст політичних комунікацій. Політичні комунікації за своєю природою здатні трансформувати та видозмінювати політичну реальність. Світова практика дає зрозуміти, що за таких умов популізм починає жити "своїм життям" та знаходить почесне місце на мапі політичної системи країни.

Великою проблемою є те, що популізм має властивість проникати у різні ідеологічні течії, оскільки система цінностей ніяк не прив'язана до жодної традиційної ідеології. Ще одна пастка постає у тому, що популізм за великим рахунком розрахований на людей, які не зацікавлені в політичному житті країни. За таких умов, держава повинна сприяти розвитку

демократичних інститутів які своєю чергою будуть створювати умови щодо мінімізації впливу. Вирішенням даної проблеми може слугувати й нове законодавство, яке буде контролювати виконання обіцянок політичних сил. Проте, світова практика показує, що найефективнішим методом для боротьби з популізмом є творення громадянського суспільства. В такому тандемі суспільство є посередником влади, що дає змогу ефективно оцінювати результат роботи політичних сил та парламентарів. Зробити українську політичну систему прозорішою та позбавлену популізму зможе лише громадянське суспільство, основу якої складають соціально відповідальні та свідомі громадяни.

Можна впевнено прогнозувати, що популізм в найближчі роки збереже якщо не гегемонію, то принаймні домінування в українському політичному дискурсі. Зниження його ролі можливо в ситуації, коли більшість виборців остаточно дискредитуються в очах виборців. Ймовірно, розвиток політичних уподобань українського суспільства йде саме в цьому напрямку, однак накопичений негативний досвід та важкий соціально-економічний стан будуть суттєво гальмувати такий розвиток. Прискорити ж його може формування системи державних та громадських інститутів, які здатні задовольняти актуальні запити громадян.

ВИСНОВКИ

Говорячи про основні теоретико-методологічні підходи популізму, варто розуміти, що різні політичні школи трактують поняття популізму по-різному. Більшість політичних шкіл сходяться на тому, що популізм варто розглядати як ідеологію, дискурс, та політичну стратегію. Популізм привносить в політику оцінний, суб'єктивний елемент, та прирівнює демократію до народного суверенітету. Розглядаючи популізм як політичну стратегію, популізм здатний комбінуватися з будь-якими ідеологічними конструктами. В поєднанні з націоналізмом популізм, який діє в партійному спектрі, як правило, називають “правим” (проте відповідні партії часто інструментально задіють елементи лівого дискурсу в економічній частині своїх програм).

Стосовно правого популізму, варто зазначити, що зазвичай його трактують, як: політична стратегія, яка ґрунтується на комбінації націоналізму, антиелітизму, антиплюралізму (який проявляється в уявленні про народ як про певну гомогенну групу) та самоототожнення з народною волею, яка спрямована на досягнення електоральних успіхів. Українські науковці стверджують, що правопопулістську партію, слід вважати окремою партійною “сімєю” перш за все тому, що їм притаманна біполярність: будучи антисистемною за визначенням, вони поділяють популістську стратегію досягнення електоральних успіхів та цілий ряд ключових ідеологічних позицій.

Досліджуючи рухи та ідеологічні течії США, ми встановили, що витоки американського популізму сягають своїх коренів аж до політико-

правових “батьків-засновників”, що свідчить про міцність американської політичної системи та демократії. Американський популізм — це політична течія, непостійне, оскільки виникає під час серйозних, важких ситуацій в соціально-економічній та політичній сферах держави.

Походження американського популізму тісно пов'язане із зародженням американської демократії, політичної системи США, та фактично, є її складовою частиною. Американський популізм відіграє головну роль в “протистоянні” двох теорій: представницької демократії, уособлюючи в собі пряму демократію. Цим він відрізняється від європейського популізму, який осмислюється як набір політичних методів. Американський популізм - це не просто набір політичних інструментів, а політична сила – “індикатор”, який спрацьовує в кризові ситуації які стосуються економічного, політичного життя США, що сигналізує про слабкі місця політичної системи США. Доказом цього є подальша еволюція популізму в політичній історії США, починаючи з федералістів та антифедералістів (друга половина XVIII століття по першу третину XX століття).

Те, що відбулося в останні півтора десятиліття в ряді провідних країн Європи, показало, що популісти є рівноправними учасниками політичної боротьби, та знаменують глибоку трансформацію політичної системи європейського суспільства. Тим часом в довгостроковій перспективі можливості протидії закріпленню популізму на європейській політичній сцені виглядають далеко не сприятливим. Наростання популістського тренда служить безпосереднім відображенням суспільних розчарувань в здатності сучасної системи представницької демократії адекватно реагувати на політичні потреби та бажання мас. В умовах неухильного падіння довіри громадян до загальноєвропейських інститутів та до політичного істеблішменту своїх країн популізм стає плином, що заповнює утворюється політичний вакуум, в значній мірі визначаючи тим самим характер змін європейського політичного ландшафту.

Говорячи про популізм як про технологію політичної боротьби в Україні, варто зазначити, що з моменту відновлення української державності в кінці ХХ століття роль популізму у внутрішній політиці знайшла своє місце. Велике значення відіграло те, що суспільство було не готове відійти від патерна радянської реальності та не змогло повірити, що незалежність сама по собі здатна забезпечити гідне та заможне існування її жителів.

Політична культура зі своїм культурним комплексом знаходиться на етапі свого становлення. Через низький рівень політичної культури, брак політичного досвіду та низькому рівню освідченості, українському суспільству притаманні дискурсивні комплекси, зокрема й дискурс популізму, який охоплює сучасний світ. За 29 років незалежності, українське суспільство пережило економічні та політичні кризи, дві революції, окупацію Кримського півострова та стримує військову агресію РФ. Такі події часто супроводжуються ідеологічними сплесками, які своєю чергою й визначають зміст політичних комунікацій. Політичні комунікації за своєю природою здатні трансформувати та видозмінювати політичну реальність. Світова практика дає зрозуміти, що за таких умов популізм починає жити “своїм життям” та знаходить почесне місце на мапі політичної системи країни.

У такий складний для України період, популістські технології відіграють лише негативне значення та реалізують свою мету завдяки політичним комунікаціям.

В Україні популізм вміло використовується виключно задля отримання владних ресурсів завдяки тому, що політичні сили навчилися вміло підлаштовуватись під соціально-економічні запити українців. Останній виборчий сезон свідчить про те, що до України дійшов “тренд” на популістські політичні сили, що з часом може лише погіршувати політичне становище України.

Великим мінусом є те, що в Україні відсутнє законодавство, яке б регулювало виборчий процес, тим самим зменшуючи популістські заклики в партійних програмах та виборчих кампаніях.

Не заважаючи на це, популізм — давня українська проблема, яка історично сформувалась в процесі державотворення. Демагогія та тяга до харизматичних лідерів сягає свого коріння далеко в історію України, що й залишило відбиток на нашій сучасній політичній культурі.

Оскільки популізм носить інклюзивний характер, нерідко він використовується задля мобілізації свого електорату на виборах. Ще однією проблемою є те, що популізм може пристосовуватись абсолютно до будь-яких ідеологій та не прив'язаний до фундаментальних цінностей та ідей. Популізм в українських політичних реаліях виступає як автономна ідеологія, яка здатна виходити за межі класичних ідеологій.

Негативним моментом є те, що популізм розрахований на людей, які не залучені у політичний процес та мають низький рівень критичного мислення. Єдиним виходом з “популістської пастки” ми вбачаємо в тому, що необхідно ефективно розвивати демократичні інститути та громадянське суспільство, оскільки саме така формула допоможе українському суспільству отримати прозору та чесну політику. Варто пам'ятати, що популізм – це один з безлічі можливих відповідей на виклик глобалізації. Він пропонує нам чарівну відповідь, яка вирішить усі соціально-економічні проблеми, однак практика розвинених демократій показує, що така риторика призводить лише до погіршення та стагнації політичної системи країни.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Баранова Т. В. Президентська кампанія в США 2016 року: майбутні лівих ідей // Огарьов-online. - 2018. - № 6 [Електронний ресурс] Режим доступу: <http://journal.mrsu.ru/arts/prezidentskaya-kampaniya-v-ssha-2016goda-budushhee-levyuxidej> (дата звернення 03.04.2019)
2. Беллами Э. Будущий век. СПб.: Типография А. С. Суворина, 1891. 334 с.
3. Вайнштейн Г. И. Европейский популизм в конце 2010-х / Г. И. Вайнштейн. – Москва, 2012. – 342 с.
4. Грабів К. Правий і національний популізм в Західній Європі // Кроуфорд К., Макаренко Б.І., Петров Н.В (відп. Ред.). Популізм як загальний виклик. М .: Політична енциклопедія, 2018. С. 58-67.
5. ЕТНОНАЦІОНАЛІЗМ У ЗАХІДНІЙ ЄВРОПІ: СУЧАСНІ ІНТЕРПРЕТАЦІЇ [Електронний ресурс] – Режим доступу до ресурсу: https://ipiend.gov.ua/wp-content/uploads/2018/07/stoianova_etnonatsionalism.pdf.
6. Інглхарт Р. 1997. Постмодерн: мінливі цінності і змінюються суспільства. - Поліс. Політичні дослідження. № 4. С. 6-32
7. Кавешников Н.Ю. Методика оценки евроскептических настроений на примере политических партий Великобритании / Н.Ю. Кавешников, А.О. Доманов // Международные процессы. – 2018. – Т. 16. - № 1. – С. 80-89
8. Куропятник Г. П. Фермерское движение в США. М., 1971. 324 с.
9. Литвин В.С. Популістські партії у структурі модерних партійних систем країн Центральної Європи: порівняльний аналіз / В.С. Литвин //

- Освіта регіону: Політологія, психологія, комунікації. – 2012. - № 2. – С. 77.
- 10.Лісничук О. Популізм в Україні: теоретичні засади і проблеми вивчення феномену// Наукові записки ІІІЕНД ім. І.Ф. Кураса. 2015. Випуск 4(78).
  - 11.Лункин Р.Н. Религия и европейский популизм: христианский фактор в политических дискуссиях / Р.Н. Лункин // Современная Европа. – 2018. - № 1. – С. 102-113
  - 12.Макаренко Б.И. Популизм и политические институты: сравнительная перспектива / Б.И. Макаренко // Вестник общественного мнения. – 2017. - № 1-2 (123). – С. 8-23
  - 13.Мусихин Г.И. Популизм: структурная характеристика политики или «ущербная идеология»? / Г.И. Мусихин // Полития. Анализ. Хроника. Прогноз. – 2009. - № 4. – С. 40-53
  - 14.Мюллер Я.-В. Що таке популізм? М .: Изд. будинок Вищої школи економіки, 2018. 144 с
  - 15.Налевайко Э. Политический популизм и социальный страх // Э. Налевайко // Социология. – 2009. - № 4. – С. 36-49
  - 16.Негайно розпустити Верховну зРадy за прийняття без Всеукраїнського референдуму антиконституційного та антинародного Закону про обіг сільгоспземель у першому читанні [Електронний ресурс] – Режим доступу до ресурсу: <https://petition.president.gov.ua/petition/78834>.
  - 17.Орлов Б.С. «Сращивание Западной и Восточной Европы»: Культурно-исторические аспекты проблемы // Актуальные проблемы Европы: Сб.науч.тр. – М. ИНИОН, 2007, № 4: Две Европы: Процесс интеграции / Ред.сост. Ю.А.Гусаров, С.18
  - 18.Осколков П.В. Национализм и популизм в Европейском союзе, июнь-август 2018 г. / П.В. Осколков // Европейский союз: факты и комментарии. – 2018. - № 93. – С. 87-88

- 19.Осколков П.В. Популизм в современной Европе: сеют смуту или защищают обездоленных? / П.В. Осколков // Будущее Европы: глобальные вызовы и возможные ответы. – М.: Институт Европы РАН, 2018. – С. 39-42
- 20.Оцінка громадянами діяльності влади, рівень довіри до соціальних інститутів та політиків, електоральні орієнтації громадян [Електронний ресурс] – Режим доступу до ресурсу: <https://razumkov.org.ua/napriamky/sotsiologichni-doslidzhennia/otsinka-gromadianamy-diialnosti-vlady-riven-doviry-do-sotsialnykh-instytutiv-ta-politykiv-elektoralni-oriientsii-gromadian-liutyi-2020r>.
- 21.Патцельт В.Й. Популизм – и что с ним делать // Кроуфорд К., Макаренко Б.И., Петров Н.В (отв. ред.). Популизм как общий вызов. М.: Политическая энциклопедия, 2018. С. 16-27.
- 22.Передвиборна програма Батьківщина [Електронний ресурс] – Режим доступу до ресурсу: <https://ba.org.ua/programm/>.
- 23.Передвиборча програма кандидата на пост Президента України Володимира Зеленського [Електронний ресурс] – Режим доступу до ресурсу: <https://program.ze2019.com/>.
- 24.Погорельская С.В. «Вечно вчерашние»: правый популизм и правый радикализм в Западной Европе / С.В. Погорельская // Мировая экономика и международные отношения. – 2004. - № 3. – С. 51-63
- 25.ПОПУЛИЗМ И ЕГО ТЕОРЕТИЧЕСКОЕ ОСМЫСЛЕНИЕ [Електронний ресурс] – Режим доступу до ресурсу: <http://press.psu.ru/index.php/polit/article/view/2908>.
- 26.Популізм парламентських партій Верховної Ради ІХ скликання [Електронний ресурс] – Режим доступу до ресурсу: https://kse.ua/wp-content/uploads/2020/06/SHulimov-S.-Populizm-parlamentskih-partiy-Verhovnoyi-Radi-ІH-sklikannya_-porivnyalniy-analiz.pdf.
- 27.Популізм як феномен [Електронний ресурс] – Режим доступу до ресурсу: https://lb.ua/news/2016/08/10/342294_populizm_fenomen.html.

28. Пост в мережі Фейсбук Слуга Народу Кіровоград [Електронний ресурс] – Режим доступу до ресурсу: <https://www.facebook.com/zekrop/posts/2318808204849015>.
29. Провали чинної влади [Електронний ресурс] – Режим доступу до ресурсу: <https://euroin.org.ua/failures-of-the-current-government/>.
30. ПРОГРАМА ПАРТІЇ ГОЛОС [Електронний ресурс] – Режим доступу до ресурсу: <https://goloszmin.org/program>.
31. ПРОГРАМА ПОЛІТИЧНА ПАРТІЯ «ЄВРОПЕЙСЬКА СОЛІДАРНІСТЬ» [Електронний ресурс] – Режим доступу до ресурсу: https://eurosolidarity.org/wp-content/uploads/2020/02/Programa_31_05_2019.pdf.
32. Ремовська О. Популізм процвітає, бо частина суспільства прагне швидких і простих рішень – Березовець [Електронний ресурс] / О. Ремовська // Радіо Свобода. – 17 жовтня 2015. – Режим доступу: <content/article/27224118.html>.
33. Романюк А. Популізм і розвиток партійної системи в Україні / А.С. Романюк // Партійна система сучасної України: еволюція, тенденції та перспективи розвитку: матеріали міжнародної науковопрактичної конференції, 24-25 листопада 2011 р. – К.: ІПіЕНД, 2012. – С. 246.
34. Романюк А.С. Політичні інститути країн центрально-східної Європи: порівняльний аналіз / А.С. Романюк, В.С. Литвин, Н.В. Панчак-Бялоблоцка. – Львів: ЛНУ імені Івана Франка. – С. 332.
35. Фишман Л.Г. Популизм – это надолго // Полис. Политические исследования. 2017. № 3. С. 55–70.
36. Экономика популизма [Електронний ресурс] – Режим доступу до ресурсу: <https://www.epravda.com.ua/rus/publications/2015/10/1/561862/>.
37. Як протистояти сучасному популізму - інтерв'ю экс-радника британського прем'єра [Електронний ресурс]. – 2020. – Режим доступу до ресурсу: <https://hromadske.ua/ru/posts/eks-sovetnik-britanskogopremera>

38. Aslandis P. Is Populism an Ideology? A Refutation and a New Perspective // Political Studies. 2016. Vol. 64. P. 88–104.
39. Backes U. Nationalpopulistische Protestparteien in Europa. Vergleichende Betrachtungen zur phänomenologischen und demokratietheoretischen Einordnung // Österreichische Zeitschrift für Politikwissenschaft. 1991. B. 1. S. 7–17.
40. Berlin I. To Define Populism // Government and Opposition. 1968. № 3. P. 137–180.
41. Canovan M. Trust the People! Populism and the Two Faces of Democracy // Political Studies. 1999. № 47 (1). P. 2–16.
42. Davis M. A. Towards a Positive Theory of Political Rhetorics: Why Do Politicians Lie? [Text] / M. A. Davis, M. Ferrantino // Public Choice, 1996. – №88 (1–2). – P.1–13.
43. De Cleen B. Populism, nationalism and transnationalism / B. De Cleen, A. Galanopoulos // Open Democracy. – 2016. – 25 Oct. – URL: <https://www.opendemocracy.net/can-europe-make-it/antonisgalanopoulos-benjamin-de-cleen/you-can-use-populism-to-send-migrants-back> (date of access 17.04.2017).
44. Deiwiks C. Populism [Internet]. Zurich: ETH Zurich and University of Zurich, 2009. Доступ по ссылке: https://www.ethz.ch/content/dam/ethz/special-interest/gess/cis/cis_dam/CIS_DAM_2015/WorkingPapers/Living_Reviews_Democracy/Deiwiks.PDF. Дата обращения: 11.06.2019
45. Democrats More Positive About Socialism Than Capitalism [Электронный ресурс]. - Режим доступа: <https://news.gallup.com/poll/240725/democratspositive-socialismcapitalism.aspx>
46. Eiermann M., Mounk Y., Gultchin L. European Populism: Trends, Threats, and Future Prospects/ M. Eiermann, Y. Mounk, L. Gultchin // Tony Blair

- Institute for Global Change. – 2017. – December 29th. – URL: <https://institute.global/insight/renewing-centre/european-populism-trends-threats-and-future-prospects> (date of access: 14.02.2018)
47. Federici M. P. The challenge of populism: the rise of right-wing democratism in postwar America. New York: Praeger Publishers, 1991
48. Federici M. P. The Old and New Testaments in US foreign policy: McDougall and American identity. New York: Praeger Publishers, 2010.
49. Gidron N., Bonikovski B. Varieties of Populism: Literature Review and Research Agenda. Cambridge: Harvard University. Working Paper Series, 2013. 39 p.
50. Hawkins K. Venezuela's Chavismo and Populism in Comparative Perspective. Cambridge: Cambridge University Press, 2010. 290 p. 8вісім
51. Hofstadter R. The age of reform: from Bryan to FDR. N.Y., 1960
50п'ятдесят
52. How Has Populism Influenced Political Culture in Ukraine? [Електронний ресурс] – Режим доступу до ресурсу: <https://ukraineworld.org/articles/ukraine-explained/how-has-populism-influenced-political-culture-ukraine>.
53. Jagers J. Op. cit. P. 322.
54. Kiyanka I. Populizm v krayinax zaxidnoyi Yevropy: kinecz XX – pochatok XXI st. [Tekst] / I. Kiyanka // Ukrayinska nacionalna ideya: realiyi ta perspektyvy rozvytku. – 2015. – Vyp.27. – S.22–27.
55. Laclau E. 2005. On Populist Reason. London: Verso. 276 p
56. Laclau, E. On populist reason. Verso, 2005. 288 p.
57. Levitsky S., Roberts K. The Resurgence of the Latin American Left. Baltimore: Johns Hopkins University Press, 2011. 496 p.
58. Lipset S.M. The Sources of the Radical Right // The New American Right. New York: Criterion Books, 1955. P. 166–233.
59. Mudde C. The Ideology of The Extreme Right / C. Mudde. – Manchester: Manchester University Press, 2000. – P. 1.

60. Mudde C. The Populist Radical Right: A Pathological Normalcy / C. Mudde // West European Politics. – 2010. – Vol. 33. – No. 6. – P. 1173-1175.
61. Mudde C. The Populist Zeitgeist // Government and Opposition. – 2004. – No. 39 (4). – pp. 541–563.
62. Mudde C. The Populist Zeitgeist // Government and Opposition. 2004. № 39 (4). P. 542–563.
63. Münkler H. Populismus in Deutschland. Eine Geschichte seiner Mentalitäten, Mythen und Symbole. London: Counterpoint, 2012. 89 s
64. Norris P., Inglehart R. Cultural Backlash: Trump, Brexit, and Authoritarian Populism. Cambridge: Cambridge University Press, 2019. 300 p.
65. Poleshchuk V. Estonia / V. Poleshchuk // Racist Extremism in Central and Eastern Europe. – London: Routledge, 2005. – P. 54-73
66. Priester K. Op. cit. S. 3.
67. Priester K. Op. cit. S. 4.
68. Protest from the right / by R. A. Rosenstone // The Glencoe press. Beverly Hills: Division of the Macmillan Company, 1968.
69. Revealed: one in four Europeans vote populist [Электронный ресурс]. - Режим доступа: <https://www.theguardian.com/world/nginteractive/2018/nov/20/revealed-one-in-four-europeans-vote-populist>
70. Rydgren J. Radical right-wing parties in Europe. What's populism got to do with it? / J. Rydgren // Journal of Language and Politics. - 2017 . – Vol. 16. – No. 4. – P. 485-496
71. Sanders quiets his critics as he becomes a 2020 front-runner [Электронный ресурс]. - Режим доступа: https://www.apnews.com/ea9454ea29a246a59b97e731bac16aa2?utm_source=newsletter&utm_medium=email&utm_campaign=newsletter_axiosam&stream=top
72. Stanley B. Populism in Central and Eastern Europe / B. Stanley // The Oxford Handbook of Populism. – Oxford: OUP, 2017. – P. 140-160

73. Storing H. J. The complete anti-federalists. Chicago: University of Chicago Press, 1981. Vol. 1. What the anti-federalists were for.
74. Taggart P. Populism and representative politics in contemporary Europe / P. Taggart // Journal of Political Ideologies. – 2004. – Vol. 9. – No. 3. – P. 273-276.
75. The encyclopedia of democracy / by S. M. Lipset. Washington D. C., 1995. Vol. IV
76. Thomson R. The programme to policy linkage: the fulfilment of election pledges on socio-economic policy in the Netherlands, 1986– 1998 [Text] / R. Thomson // European Journal of Political Research. – 2001. – P.171–197
77. Tormey S. Populism: Democracy's Pharmakon? // Policy Studies. 2018. № 39 (3). P. 260– 273.
78. Trump's lies vs. Your brain [Электронный ресурс]. - Режим доступа: <https://www.politico.com/magazine/story/2017/01/donald-trump-lies-liareffect-brain214658> (дата звернення 02.04.2019).
79. Von Beyme K. Right-Wing Extremism in Post-War Europe // West European Politics. 1988. № 2. P. 1-18.
80. Vossen K. Op. cit. P. 24.
81. Weyland K. Clarifying a Contested Concept: Populism in the Study of Latin American Politics // Comparative Politics. 2001. № 34 (1). P. 1–22. 9девяТЬ
82. What do Democrats want in 2020? [Электронный ресурс]. - Режим доступа: <https://www.usatoday.com/story/news/politics/2018/12/26/2020-democratsusa-todaysuffolk-university-poll/2399076002/>
83. Zizek S. Against the Populist Temptation // Critical Inquiry. Spring 2006.